

מקורות להגדה של פסח

– מהדורת ביקורת –

מגיד מאחרית ראשית

מטרת ליקוט זה להראות מקור וטעם לכל קטע מההגדה, ולהבין מה כלול בתקנת חכמים למצות והגדת לבנך. לעזר רב היו כמה וכמה חיבורים על מקורות ההגדה שנכתבו בדורות האחרונים, ע"י ת"ח וגם ע"י אלו שאינם מתוך ביהמ"ד, אבל יש מהם שלא הביאו אלא ציונים ומראי מקומות מגוונים, והמעייין בהם צריך לחפש אחר ספר בכל הפניה ולבדוק מה טיבה, ויש את הללו שאינם מיושבי ביהמ"ד ועירבו תבן עם חבר. בליקוט זה הובאו קטעי המקורות כלשונם במשנה וגמ' גאונים וראשונים, כדי שיוכל המעיין לבחון את עיקרי הדברים בקלות. **כל ציטוט הובא בין 'שני סימני מרכאות'**. אמנם גם בהבאת דברים כלשונם אי אפשר בלא סברה ופרשנות, וגם חדושים נאים עלו מהדברים, ובתקווה שלא נעשתה סטיה מהסברה הפשוטה והישרה. בדרך כלל לא הובאו רוב שיטות הראשונים כי דבריהם מיוסדים על מחלוקות מוקדמות בגאונים ואין בהם חידוש להבנת המקור, זולת במקומות שחידשו דברים שאינם בדברי קודמיהם. בהערות נעשה נסיון להרחיב קצת בהבנת הדברים ולהראות את המנהג וההלכה הפסוקה שנהגו בדורות האחרונים. בסוף הקונטרס הוצג לעיני המעיין נוסח ההגדה המקובל לצד הנוסח כפי שהוא ברמב"ם בפ"ט מהל' חמץ ומצה.

הערות יתקבלו בברכה. – hagada2448@gmail.com

רס"ג: סידור רס"ג. רב סעדיה גאון כתב סדר תפילות ובהם פסקי הלכות, במקור נכתב בלשון ערבית-יהודית ותורגם ע"י כמה מתרגמים.

סרע"ג: סידור רב עמרם גאון. נכתב במקור בלשון הקודש.

ח"ג: הלכות גדולות (לרבי שמעון קירא).

ריצ"ג: רי"צ גיא, רבי יצחק גיא. מחכמי ספרד הקדמונים, חיבר ספר הלכות ובהם הלכות פסחים, ומביא הרבה מתשובות הגאונים.

קובצי תשובות גאונים: אוצר הגאונים-אוצה"ג. איי הים- חיבור על תשובות הגאונים שמביא עוד קטעי תשובות לא ידועות. שערי תשובה- אוסף תשובות גאונים. גנזי שכטר- אוסף קטעי תשובות. קובץ שיטות קמאי-תשובות גאונים וראשונים ע"פ סדר הש"ס.

רמב"ם: בהלכות חמץ ומצה פרק ו' ז' כתב הלכות ליל הסדר, בפרק ח' פירש סדר מצוות הלילה, ואחריהן מביא את נוסח ההגדה בזמן הזה.

מדרש: עיקר דרשות ה'ספרי' על חומש דברים אבד. חלק מהדרשות נמצאות בליקוטי מדרש המכונים 'שכל טוב' 'לקח טוב', 'פסיקתא זוטר'א' ועוד. ונאספו יחד בקובץ המכונה 'מדרש תנאים'.

מקורות להגדה של פסח

סימני הסדר קדש ורחין וגו'¹: דרשות מהר"ח אור זרוע כא. ובאבודרהם, 'אלו החרוזים מצאתי סימן לסדר הפסח 'קדש ורחין וכו'. **ועוד אחר**, קדש ותתקדש טבול ופרוס, ודרשת רחין ובצע וחוק מצה שמור, מרור אכול וכורך ולחם סתרך, ומזונך על כל כוס יהללך גמור. **ועוד אחר**, יקדש יטהר וכרפס וחצה, דורש ונוטל ללחם ומצה, ומרור וכורך ואוכל פרוסה, ונקי יזמן יהלל בדיצה. **ועוד אחר**, קדוש ידי אדם וטבול בצעו, יגיד בגפן יד יציאת מצה, מרור וטבול גם כריכה סעוד, מצה ידי מזון והלל יצא. **ועוד אחר** (לרבי יצחק הלוי ב"ר ברכיה הלוי), קדש בכוס ראשון וכירק גנך טבל והגדה בכוס שני אמור, ברך עלי לחם ועל מצה ועל מרור ובכריכה דבר הלל גמור. ואכול סעודתך ומצתך ופן תפטיר לאחריה אפיקומן שמור, וכוס שלישי על מזונך צורך ברך ובכריעי זכור הלל גמור, לחי בציון תעשה את פסחך בעלות מקום הנעצוין קנה ומור. **סימן קטן אחר**, קנ"ך יהנ"ה, ממ"ך שמו"ה, פירוש קידוש נטילה כרפס יבצע הגדה נטילה המוציא מצה מרור כריכה שמורה מזון הלל'.

בלקט יושר 'זה הסדר עשה מהר"י אוברניק זצ"ל, קר"י חכמ"ה ב"ן המל"ך אמ"ן. ק' קידוש, ר' רחיצה, י' ירקות, ח' חולק, כ' כהא, מ' מוזג, ה' הגדה, ב' ברכת יין, נ' נטילה, ה' המוציא, מ' מצה, ל' למיך כ' כריכה, א' אפיקומן, מ' מים אחר, נ' נברך.

בהגהות מיימוניות (ח"מ ח' נוסח ההגדה), 'זהו יסוד סדר מ"ו מהר"ם זצ"ל. על הגפן קידוש בזמנה, במוצאי שבת יקנה"ז סימנה, ואחר כך מעין שלש טעונה, וידיו ירחין ויברך כתיקונה, אדמה בטבול ברכה הגונה, ובוצע שניה למשמרת נתונה, וירים קערה וירון ברנה, הא לחמא דאכלו אבהתנא, ומוזגין שנית במה נשתנה, ברכת היין ולסוף אינה, נוטל ובוצע על הראשונה, וכורך השניה שהיא תחתונה, וכזית מרור בחרוסת ישקענה, ומצות ומרורים כזית רעננה, לא יהיה להם זכרון עם שיהיה לאחרונה'.

נוסח ההגדה²: כתב הרמב"ם (הל' חו"מ לפני נוסח ההגדה) 'נוסח ההגדה שנהגו בה ישראל בזמן הגלות כך הוא'. ונראה שבזמן ביהמ"ק בסדר ההגדה היו מהללים על

¹ כל מצוות דאורי' ודרבנן בליל הסדר הם לכל אדם, אמנם מי שאינו יודע לקרוא מדרש הגדה והלל משתתף ע"י שמיעת המקריא. ולענין נשים קיי"ל 'כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה' ולכא' פסח ומרור בכלל זה שהרי נאכלים עמו (אבל האריכו האחרונים בגדר שייכותם לקר"פ), וכתב החינוך שחייבות במצוות והגדת לבנך ובכלל זה שאם אין בן מספר לעצמו, כמבואר במכילתא בא. ושלשה דברים של רבן גמליאל הן בכלל מצוות האכילה וההגדה. ושאר מצוות הלילה הן דרבנן, וכן סדר מדרש ההגדה כדמשמע מתשו' רבי נטרונאי (להלן). ומשמע בתוס' סוכה לח א (ד"ה מי שהיה) שחייבות בהן מאותו טעם שאמרו בפסחים קח א' נשים חייבות בד' כוסות שאף הן היו באותו הנס'. ושם פירשו שארבעה כוסות שתקנום רבנן כעין דאורי' תקון, וא"כ מן הדין היה לפוטרם משום מ"ע שהזמן גרמא, אם לא מטעם שאף הן וכו'. (וצ"ב למה יהיו חלוקים משאר מצוות דאורי' של אותו הלילה). וברשב"ם פי' שבזכותן נגאלו, ולא פירש כפשוטו שאף הן יצאו ממצרים, משמע שסבר לחלק בין פסח מצה ומרור דאורי' שחיובן משום שאף הן יצאו, לתקנת ד' כוסות דרבנן שצריכה טעם לעצמה. אמנם גם לרשב"ם מתוך כך חייבות גם בהלל והגדה.

² מצוות ההגדה היא לזכור יציאת מצרים ולספר בה בזמן שמצה ומרור מונחים לפניו. ולשון והגדת לבנך משום שכן דרך הסיפור אבל אם אין בן מספר לבני ביתו ולמסובין ואפילו לעצמו, וכל זה מבואר במפרשי

הגאולה ועל ישיבת הארץ, ובזה"ז מבקשים על העתיד. ועוד חילוק שבכל מקום שמוזכרים אכילת הפסח אינו בלשון הווה.

סדר ההגדה והסעודה³: משאלת אב"י שם קטו א' 'עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תבא מקמן' מוכח שאמירת סדר ההגדה קודמת לסעודה. ובמרדכי פסחים הסדר בקצרה (תריא) 'מן הדין היה לנו לעשות הכריכה לבסוף של הסעודה כדרך שהיו אוכלין הפסח על מצות ומרורים לאחר הסעודה, אלא הואיל והתחיל [במצות] מצה ומרור בתחלת הסעודה הולך וגומר כל מצותו. וכן היה נראה לרבינו מאיר שבזמן שבהמ"ק קיים היו עושין כל הסדר אחר הסעודה, ולא היו אוכלין מצת מצוה אלא לאחר שמלאו כריסן מקמח ובצקת ושאר דברים, אבל אנו שכל סעודתנו ממצת מצוה כיון שאנו מתחילין בהלכותיה אנו עושין מצותיה זו אחר זו בלא הפסקה, אמנם זכר לפסח אוכלין האפיקומן בסוף כל אכילה ורמזו בעלמא הוא למסובין ושוב אין אומרים אפיקו מיני מתיקה בקינוח סעודה כדי שלא יפוג טעם פסח מפיו. **ושם בסדר של פסח**, 'הביאו לפנינו מצה דמשמע דליכא אלא מצה אחת שלימה, דהיינו דוקא בימיהם שהיו עושין הסדר אחר סעודתן ולכך לא היו צריכין אלא מצה אחת שלימה לעשות הסדר עליה דהא כבר בירכו ברכת המוציא ואכלו כל סעודתן'. ומשמע שכמו כן פסח היה משיירים ממנו מעט לאכול בסוף. וכן משמע קצת במכילתא דרשב"י 'והגדת לבנך כל זמן שגופו של פסח קיים'. ולשון המשנה יש לדקדק שלא הוזכרה כלל זמן סעודה ואכילת מצה מרור ופסח. שמתחילה הביאו לפנינו מיכיל ראשון, ואחריו מצה חזרת חרוסת ופסח [והגיגה שעיימו] ובזמן הזה שני תבשילין זכר לפסח והגיגה. ואח"כ מזגו לו כוס שני וקורא ההגדה, ופותח בהלל ומסיים בברכת הגאולה. ואח"כ מונה מזיגת כוס שלישיית וכו'. משמע שהביאו שלחן לסעודה עם פסח מצה ומרור והתחילו באכילתן וכוס שני הוא בתוך הסעודה וקורא עליו הגדה והלל ומברך על הגאולה ושותה. ואח"כ מזגו לו כוס שלישי וברך על מזונו. ושאלת מה נשתנה על ההוה שאכלו כבר ולא על מה שהביאו לפנינו ולא אכלו עדיין.

מנהג הסיבה⁴: נראה שמתחילה נהגו להסב בסעודה וטם או שלחן קטן לפני כל אחד, ואח"כ פסקו מלהסב בכל סעודה, וגם מצינו שפעמים הביאו שלחן לפני כל אחד ופעמים ישבו כולם לפני שלחן אחד. ובליל הפסח הצריכו להסב כולם דרך חירות.

המצוות. וצריך להוציא בפיו כמו שכתב החינוך (פר' בא כ"א, ועל מה שכתב הרא"ש תשו' כב ד' ראה להלן). והסיפור יכול להיות בלשון או בלשון הכתובים כגון פסוקי הבאת ביכורים ופסוקים מספר יהושע, ויש לו לפרש לבן מתוך חפצו ע"י שיגרום לו לשאול. ובכלל עיקר הסיפור לבאר שמתחילה עבדים היינו וכו', ודעת רב (להלן) שיש להתחיל בסיפור האבות שמתחילה עו"ז היו וכו'. ועוד הוסיפו דברים במעלת הסיפור. וחכמים תקנו לדרוש פסוקי הבאת ביכורים ששם התפרשו כל הניסים בקצרה, ואם לא דרש לא יצא יד"ח כמנהג הישיבות בבבל (כ"כ בתשו' ר' נטרוניא גאון). ולהלן.

³ כוס ראשון תקנו על הקידוש ככל המועדים, והשני על הגדה ובעיקר ברכת הגאולה שבסופה, והשלישי על ברכת המזון אבל יש בו חיוב לכל אחד מהמסובים זכר לגאולה, והרביעי על ההלל וחתמתו בברכת השיר.

⁴ הסיבה היתה מדרך אנשים חשובים בני חורין בסעודה חשובה, ותקנו שיעשה כן כל ישראל באותו הלילה. ובפסחים קח א אמרו שנשים אינם בכלל התקנה, משום שאין לה דרך חרות בפני בעלה או שאין

בפסחים קח א, 'אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. איתמר מצה צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה, ויין איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסיבה, ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסיבה, ולא פליגי הא בתרתי כסי קמאי הא בתרתי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא, אמרי לה להאי גיסא תרי כסי קמאי בעו הסיבה דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות, תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה. ואמרי לה להאי גיסא אדרבה תרי כסי בתראי בעו הסיבה החיא שעתא דקא הוה חירות, תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה דאכתי עבדים היינו קאמר. השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אידי ואידי בעו הסיבה. פרקדן לא שמיה הסיבה, הסיבת ימין לא שמה הסיבה, ולא עוד אלא שמה יקדים קנה לוושט ויבא לידי סכנה'.

בברכות דף מו ב 'אמר ליה ריש גלותא לרב ששת אף על גב דרבנן קשישי אתון, פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו. בזמן שהן שתי מטות גדול מסב בראש ושני לו וכו', אמר רב ששת אנא מתניתא ידענא דתניא כיצד סדר הסבה בזמן שהן שתי מטות גדול מסב בראש ושני לו וכו'.

ומנהג שלחן לפני כל אחד בפסחים קטו ב 'אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מדלי תבא מקמיה, אמר להו עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תבא מיקמן וכו'. ובב"מ פו א 'רבה ב"נ וכו' בפומבדיתא אשכחיה. איקלע פריסתקא דמלכא לההוא אושפיזא דרבה, קריבו תבא קמיה ואשקוהו תרי כסי ודליוה לתבא מקמיה וכו'.

ושלחן אחד לכולם בקידושין פא א, 'פלימו הוה רגיל למימר כל יומא, גירא בעיניה דשמן. יומא חד מעלי יומא דכיפורי הוה אידמי ליה כעניא אתא קרא אבבא, אפיקו ליה ריפתא, אמר ליה יומא כי האידנא כולי עלמא גואי ואנא אברא, עייליה וקריבו ליה ריפתא, אמר ליה יומא כי האידנא כולי עלמא אתבא ואנא לחודאי, אתיוהו אותבוהו אתבא'.

חייב הסיבה⁵: פסחים קח א. רמב"ם רמב"ם חו"מ ז ז-ה, 'לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות וכו' אימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך'.

ובבית יוסף או"ח תעב, 'נראה לע"ד מדברי כולם משמע בכזית ראשון של המוציא לא בעי הסיבה'.

בראב"ן פסחים 'אינו יוצא ידי מצה אלא באוכלה בהסיבה על השלחן, וכן ד' כוסות צריכין הסיבה, אבל מרור אין צריך הסיבה. והם היו נוהגין לישב על המיטות ולהסב

מנהג נשים כלל לסעוד בהסבה. ועל פי סברות אלו יתכנו עוד חילוקים במחויבים אחרים. ומתוך שפסק מנהג ההסיבה טרחו חכמים לתת גדר לאופן הנקרא הסיבה.

⁵ מתוך שהגדירו את דיני ההסיבה הוצרכו לפרש את חיובה. ואמרו (שם) מצה ויין צריך הסיבה דהיינו לעיכובא מרור אי"צ, ואילו הסעודה וכן כזית של המוציא (למש"כ הב"י) אינו לעיכובא שהרי בכזית של מצות מצה יוצא ידי סעודת היום. כרפס מבואר בשבלי הלקט שאי"צ הסיבה (ויש שנחלקו בדבר), וסברה הוא לומר שאי"צ כיון שאינו אלא הקדמה לסעודה.

בהסיבת שמאל אבל אנו שאין אנו רגילין בכך יוצאין אנו כדרך הסיבתינו ואין לנמות ימין ושמאל'.

ברכת יין⁶ וזמן⁷: בסידור רס"ג (אחר נוסח ההגדה), 'ורבים מחברינו מוסיפים בספור הגאולה ארבעה הדבורים האלה בארבעה מקומות, הדבור הראשון אומרים בבורא פרי הגפן, 'אשר ברא יין עסים', ברכה ארוכה וחתימתה 'בא"ה המלך המרומם לבדו בורא פרי הגפן. וזה אסור לומר ואם אמרוהו בטל את הסדר הקבוע, אבל ג' האחרים שמותר לאומרם הנה אחד מהם ההרחבה בקדוש והיא שאומרים, אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו רצה בנו ויפארנו תרומה הבדילנו מכל גוי, ארץ חמדה הנחיל אותנו וכו'. גנזי שעכטער ב' 257, אבודרהם סדר ההגדה. יש בנוסח ברכה זו אריכות רבה וסבר שהאיסור הוא רק אם יש שינוי במטבע החתימה. ובתשובות רב נטרונאי גאון או"ח קלה 'ושמפורש שבאו אנשי קירואן אצלנו ואמרו שיאמרו בלילי פסחים בחר בנו לרוממנו, טעות הוא בידם מפני שקדוש אחד לכל המועדות כולן אלא יש לכל אחד ואחד מן[א]ורע שלו'. (נוסח תימן, הספריה הבריטית 4841 – 2673).

⁶ עיקר קידוש בשבת דאורי' לאנשים ונשים, ובתפילה יוצא ידי חובתו, ורבנן תקנו שיברך על היין או על הפת. בגמ' ברכות כ ב' 'אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה וכו', אמר רבא אמר קרא זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה'. ובפסחים קו א' 'ת"ר זכור את יום השבת לקדשו וזכרהו על היין וכו' וזכרהו על היין בכניסתו. וכתבו תוס' 'לא ניתקן על הכוס אלא להוציא בניו ובני ביתו וכו' ונראה דקידוש על היין אסמכתא היא, והא דאמר במי שמתו נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה היינו דוקא קידוש היום אבל על היין לא הוא אלא מדרבנן כדמשמע בריש נזיר (ד' ג:): דקאמר מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיון הרשות ופריך מאי ניהו קידושא והבדלה' (ובתוס' סוכה לח א). ושם עמ' ב' 'זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב, זימנין דחביבא עליה ריפתא מקדש אריפתא', (אמנם ר"ת פירש שם באופן אחר). וכן כתב הרמב"ם הל' שבת כ"ט א-ט. ובשו"ע או"ח רע"א א ורע"ב ט. אבל הפרמ"ג (סי' רעא א"א א) כתב שמשמע ברא"ש פסחים י' ה שעל היין דאורי'. ולשון הרא"ש 'ועיקר הקידוש מן התורה הוא כדכתיב זכרהו על היין בכניסה. הלכך כיון שיש בני אדם שאינם יודעים לקדש נהגו לקדש בבית הכנסת כדי שיצאו ידי קידוש מן התורה'. אמנם לענין יו"ט כתב המגיד משנה שם יח שהוא מדרבנן (ובמג"א רעא א). ובליל הסדר יש מדרבנן חיוב נוסף של ד' כוסות. שם קח 'אמר רבי יהושע בן לוי נשים חייבות בארבעה כוסות הללו שאף הן היו באותו הנס'. ובשו"ע תעב ח-יד.

⁷ ברמב"ם שם 'מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים וכו' וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו' והוא מגמ' ברכות שם, וכתב הטור רעא 'וכשיבא לביתו ימהר לאכול מיד דתניא זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו'. דייק שחיוב הקידוש הוא מיד בכניסתו, אף שבאכילה לכבוד שבת אין חייב מיד כדמוכח בירושלמי וברש"י ברכות ג' א, כמש"כ מג"א שם. והוא עצמו יוצא ידי קידוש בתפילתו עם חשיכה, אבל בשביל בני ביתו יש לו למהר ולקדש. ויכול להקדים ולקדש מבעוד יום וכמבואר ברמב"ם כט יא, אף שלשיטתו אין תוספת שבת דאורי' כמש"כ הכס"מ שבת ה ג'. ובליל הסדר יש טעם נוסף למהר כדי שלא ישנו התינוקות כמבואר בפסחים קט א, אך כתב הטור שאין יכול להקדים מבעו"י כיון שאין זמן פסח ומצה אלא בלילה, כ"כ הרא"ש פ' ע"פ סי' ב. ובתורה"ד קלז הוסיף שגם קידוש לא יעשה מבעו"י אף שעד זמן אכילת מצה יהיה לילה, שכל מצוות היום הוסמכו לשעת מצה ומרור. ובטוש"ע תעב א.

חתימת הברכה⁸: במסכת סופרים כנוסח א"י 'מקדש עמו ישראל ומועדי שמחה והזמנים ומקראי קודש', אבל הנוסח לפנינו כמנהג בבל (ברכות מט א, פסחים קיז ב, שאלתות יתרו נד, וסדר רע"ג).

שעשה ניסים⁹: בסידור רע"ג 'ואין צריך לומר שעשה נסים, שכך אמר ראש ישיבה המקדש בפסח אין צריך לומר על הכוס שעשה נסים, מאי טעמא הואיל וצריך לומר ועשה לנו את כל הנסים האלו ושם צריך להזכיר שעבוד ועבדות ונס וגאולה אינו צריך להזכיר כאן, ואם מזכיר שתי פעמים מוציא שם שמים לבטלה. ובחנוכה ובפורים אנו אומרים אותה ברכה בפני עצמה, ששם אין קדוש ולא הגדה ולא סדר נסים כפסח, וכך מנהג בשתי ישיבות שאין אומרים'.

על הגפן אחר כוס ראשון¹⁰: במחזור ויטרי 'ומצאתי בתשובות הגאונים שצריך לברך אחריתן לכל ארבעתן, משום דאמרי' כל חד וחד מצוה באנפי נפשה הוא. וכן נראה מהשלשה כוסות חוץ מכוס שני, דאי לא בריך אשאר כסי אחריתן היכי מצי בריך לפנין הא מכסא קמא קבע נפשיה לחכי, וכולהו שאר כסי סמיכי אקמא, וכן כתב בספר האורה. אבל בריצ"ג כתב 'אמר מר רב האי (י"ג חנילאי) כוס של קדוש שלפני ברכת המזון כיון שיש לו כוס לברך עליו ברכת המזון אין צריך לברך אחריו על הגפן וכו'. 'ואמר מר רב שרירא ומר רב האי ד' כוסות הללו וכו' לאחריו אמאי מחייב על כל חד וחד הא יתיב ודעתיה אשאר כוסות הלכך מברך ברכה אחרונה ודיו'. ובריי"ף פרק ע"פ 'על הגפן ועל פרי הגפן איכא מ"ד לא מברכינן אלא בסוף ואיכא מ"ד מברכינן לבתר תרין כסי דמיקמי סעודה' (ופירשוהו שרצ"ל אחר כוס שני יברך על שניהם). ותשוה"ג שהביא המחזור ויטרי שמא כוונתו כמו שהביא שם בריצ"ג שנשאל רב האי 'ועכשיו אתו תלמידים לקמן ואמרו כי על כל כוס וכוס צריך ברכה לאחריו כמו שצריך לפניו, ואמר יהללך וכו'. ופירשום שמברכים על הגפן לאחר כל כוס, ועוד שכופלים ברכת השיר, להלן.

⁸ שם קיז ב 'בשבתא בין בצלותא בין בקידושא מקדש השבת, ביומא טבא בין בצלותא ובין בקידושא מקדש ישראל והזמנים'. ובביצה יז א 'ת"ר יום טוב שחל להיות בשבת וכו' רבי אומר אף חותם בה מקדש השבת ישראל והזמנים. ברמב"ם שם, ובשו"ע תפ"ג א. וכתב הרוקח רפג 'למה אין אנו מברכינן על ד' כוסות אקב"ו לשתות ד' כוסות. כמו על נר חנוכה שהוא מדרבנן וכו', אלא לפי שאינו עושה ביחד וכו' עיי"ש.

⁹ 'טוש"ע תע"ג. ובמהרי"ל כתב (מנהגים פסח יח) 'משום דמצוה הכתובה בתורה היא, ואין מברכינן שעשה נסים אלא אמצוה דרבנן כגון חנוכה ופורים דתיקנו הברכה משום הנס, מצות ופסח דאורייתא גם אם לא הנס. וי"א דסומכין על מה שמזכירין בהגדה הנס, וקשה לרב אדהיכא סומכין, אם על שעשה נסים לאבותינו זה לא הוי ברכה, ואם על ברכת אשר גאלנו אין בו משום לשון נס. ע"כ טעמא כדפירשתי'.

¹⁰ יש שני טעמים לברכה ראשונה על כל כוס, או משום שכל אחד מצוה בפנ"ע או משום שמפסיק בברכת ההגדה וההלל (להלן). ולטעם ההפסק היה לו לברך על הראשון על הגפן. ובשו"ת הרא"ש יד ה הכריע שלא לברך אחריו משום שסבר שאין הפסק זה גורם ברכה. אבל לשיטתו גם אי"צ ברכה על כל כוס. ולהלכה קיי"ל כרא"ש שאינו הפסק להצריך ברכה אחרונה ומ"מ צריך לברך על כל כוס מטעם שכל אחד מצוה בפנ"ע כשיטת הרי"ף. ובטוש"ע תעג ב.

בשאיין לו יין לקדש עליו¹¹: בסרע"ג 'ופסח שחל להיות במוצאי שבת, או שאר ימים טובים וכו'. ובתבדלה של כוס כך הוא מברך, אם יש לו יין אומר בהתחלה וכו'. ואם אין לו יין יבדיל על הפת, ואף על פי שכתבנו למעלה שאין מבדילין על הפת וכו', עכשיו שאמרו חכמים היכא דאיכא זמן היכי עבדינן תחלה נעשה קדוש על הפת עיקר והבדלה מפלה לה, ומבדילין על הפת עם קידוש. הלכך יום טוב שחל להיות במוצאי שבת מי שאין לו יין, בתחלה מברך המוציא להם וכו' ואחר כך אשר בחר בנו וכו'.

בתשה"ג שע"ת קיז, 'וששאלתם בענין ד' כוסות של פסח דאם אינו מוצא יין בכמה פרסאות או שהיה בא בספינה ואין לו תקנה כל עיקר להביא יין, ישרה ענבים או צמוקים במים ויעשה מהם ד' כוסות שכך אמרו חכמים יין צמוקים לא יביא ואם הביא כשר וכיון דלקרבן אם הביא כשר לקידוש ולהבדלה כשר לכתחלה במקום שאי אפשר להביא יין דהא בלילי פסחים אין אומרים הגדה על הפת. ע"כ. וכך כתב הנגיד ז"ל, וכך כתב רב עמרם ז"ל'.

ובה"ג יא 'מי שאין לו יין בלילי פסחים ולא בשר, חייב לומר הלכות הפסח, ואומר הללויה'.

בתשובה באיי הי"ם שם קיז – קיח, 'והנגיד ז"ל כתב הכי ולי אית מדבנן דאמרי משמעתא הא, דאין סוחט אשכול וכו' לקדוש אלא בדלא אפשר ליה וכו'. ועוד משמע דאין אומרים הגדה בלילי פסחים על הפת. ורב צמח ז"ל כתב מקדש על הפת במקום שאין יין הא כיצד בפסח, ואחר קדש ואינו אוכל עד שיסדיר את הפסח ואחר כך אוכל'. בספר העיתים קנ, 'ואמר מר רב צמח מקדש על הפת במקום שאין יין (הכיצד) בפסח מקדש ואינו אוכל עד שיסדיר את הפסח ואח"כ אוכל'.

ברמב"ם חו"מ ה י"ב, 'מי שאין לו יין בלילי הפסח, מקדש על הפת כדרך שעושה בשבת ועושה כל הדברים על הסדר הזה. מי שאין לו ירק אלא מרור בלבד, בתחלה מברך על המרור שתי ברכות בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואוכל. וכשגומר ההגדה מברך על המצה ואוכלה וחוזר ואוכל מן המרור בלא ברכה.

וברי"ף פסחים כז א' 'מאן דלית ליה חמרא בלילי פיסחא מקדש אריפתא מידי דהוה אשבתות וימים טובים, והיכי עביד שרי ברישא המוציא ובצע לה לריפתא ומנח ידו עילויה עד דגמר קדושא, ובתר דגמר קדושא **מברך לאכול מצה ואכיל**, והדר מטביל בשאר ירקי ועקר לחו לפתורא, ובתר הכי אומר מה נשתנה וכולה הגדה עד גאל ישראל,

¹¹ וכשיש לו רק כוס אחד מקדש ושותה מיד, ואחר ההגדה מברך אשר גאלנו אף שאין לו כוס משום שתקנת ברכה זו כוללת ברכת שעשה ניסים שאינה צריכה כוס (ד"מ ושו"ע תפג ועיין מג"א ופרמ"ג). ומטעם זה הכריע הפרמ"ג שאם יש לו רק שני כוסות יניח השני לברכת המזון. והלל הגדול לא יחתום בברכה כיון שעיקרה נתקנה על כוס. וכן אם יש לו שלוש יאמר הלל הגדול בלא ברכה וכוס. ולענין ברכת על הגפן באין לו אלא כוס אחד צ"ע אם יסמוך על בהמ"ז דקיי"ל כוס שלפני המזון פוטר בברכת המזון משום שהוא פותח את האכילה, ואפילו אין שותה בתוך המזון, וקיי"ל כהרא"ש שאין ההפסק בין הכוסות גורם ברכה. או נאמר דוקא כשמתחיל לאכול מיד או כשיש לו עוד יין ורוצה לשתות עוד, אבל באין לו איך יסמוך על ברכת המזון והוא שותה שיעור עיכול עוד לפני שמתחיל את הסעודה.

ומברך אמרור ואכיל והדר כריך מצה ומרור ואכיל בלא ברכה. וכתב בעיטור ב קלו 'רבי' האיי הכין כתב אם אין לו יין יקדש על הפת כלילי שבתות ויו"ט, חוץ מן הפסח שהרי אמרו לא יפחתו לו מד' כוסות של יין. ואבן גיאות ז"ל כתב בדלא אפשר מקדש על הפת ובוצע ואוכל לאלתר וא"צ לשהות עד שסידר ההגדה מידי דהוה אבציקו של א"י דאדם ממלא כריסו מהם ומברך עליהם המוציא ואוכל כזית מצה משומרת באחרונה ומברך עלי' על אכילת מצה, וכ"ש הכא דלקיומי' מקיים ואין בו משום לאחר שמילא כריסו מהם חוזר ומברך וסודר ההגדה ובהמ"ז סודר על הפת'.

עריכת השלחן¹²: בפסחים קטו ב' 'אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד, מרור לפני כל אחד ואחד, וחרוסת לפני כל אחד ואחד, ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה. רב הונא אומר כולחו נמי לפני מי שאומר הגדה. והלכתא כרב הונא. ופי' הרשב"ם 'מנהג שלחן היה להסב על המטות והיה שלחן לפני כל אחד ואחד הלכך צריך מצה ומרור לפני כל אחד ואחד על שולחנו. אבל לדידן אין צריך כי אם לפני מי שעושה הסדר והוא יחלק לכל אחד מצה ומרור'.

בסדר המשנה משמע שמקדש ואח"כ מביאין לפניו שלחן עם צרכי סעודת הלילה, וכן כתב הרמב"ם (ח א') 'סדור עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא, בתחלה מוזגין כוס לכל אחד ואחד ומברך בורא פרי הגפן ואומר עליו קדוש היום וזמן ושותה, ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו, ומביאין שלחן ערוך ועליו מרור וירק אחר ומצה וחרוסת וכו'. וכן משמע ברס"ג סרע"ג וריצ"ג.

מנהג הקערה¹³: בגמ' ובכל הגאונים כתבו על עקירת השלחן, שהרי היו רגילים להסב ומביאין שלחן קטן לפניהם. ומשגלו לארצות שרגילים שם לשבת אצל שלחן גדול, מביאים

¹² משמע שרק אחד היה אומר ההגדה, מפני שלא היו בקיאים. ואילו אומרים כולם כמנהגנו יש לתת קערה לפני כל אחד. אבל לשון הרשב"ם 'לפני מי שעושה הסדר' בא לפרש שנותנים לפניו בלבד.

ע"פ הגר"א

על פי האריז"ל

סדר הקערה על פי הרמ"א

כתב הרמ"א בסי' תעג שיסדר הקערה לפניו באופן שאינו צריך לעבור על המצה, דהיינו הכרפס והחומץ (או מי מלח) סמוכים לו, והלאה מהם המצות ואחריהן מרור וחרוסת, וזרוע וביצה למעלה מכולם. ומה שצוין שם מקורו ממנהיג"ל היינו רק על הקדמת הכרפס וחומץ מהמצות משום שהם מנהג ומקדימין למנהג יחץ שעושה עם המצות (וממצוות האכילה אין לתמוה, שלא הגיע זמנה). אבל בשר וביצה מרחיק משום שאין עומדים לאכילה אלא לזכר בעלמא. ועל המרור הקשה בחק יעקב שיכול להעביר עליו כיון שהפת חביבה וקודמת. והמנהג הוא שאת המצות מסדרים בקערה נפרדת, וגם מעמידים מי מלח או חומץ בנפרד על השלחן לפני כל המסובין, וצריך שיהיו הכרפס שבקערה ומי המלח לפניו מן הצד באופן שלא יצטרך לעבור מעל המצות. והנה כתבו ע"פ האריז"ל (פרי ע"ח שער חג המצות ו) להניח ע"ג המצות, זרוע למעלה מימין ומשמאלה ביצה והכרפס למטה משמאל, וזה יתכן לשיטת הרמ"א. והמרור נמשך בין הזרוע לביצה, וגם זה יתכן לרמ"א שהרי אין שם חרוסת. ועל המי מלח לא כתב דבר ואילו חרוסת הקדימה למרור אף שהמרור עיקר וראשון, ושמא משום שאת הכרפס מטבל בחרוסת כמש"כ הרמב"ם, וא"כ השווה גם בענין המי מלח לרמ"א, שהרי ברמ"א אין מפורש מי מימין ומי בשמאל. ומה שכתבו שמוסיפים על המרור עוד חזרת, מבואר שם שהוא לצורך הכריכה, (שיש נהגו כך כדי לצאת ידי ספק מהו מרור, עיין שוע תעג בנו"כ). ובמעשה רב בשם הגר"א כתבו שכרפס ומי מלח באים אחר קידוש לפני שמביאים את הקערה, ובקערה שתי מצות כדעת כמה גאונים ורמב"ם (להלן), ולמעלה מרור מימין וחרוסת משמאל,

ועוקרים קערה, ומניחים בקערה מה שהיו רגילים להניח על השלחן הקטן. וכן כתב בספר האורה (חלק א [צ]) 'ולדידן אין עוקרין את השולחן, אלא מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השולחן'. וכן כתבו תוס' (קטו ב ד"ה למה) דוקא שלחן שהן קטנים אבל שלנו שהן גדולים איכא מורח גדול בעקירתו נהגו לסלק הקערה לצד אחד דליהוי כעקירת שלחן. ובמהחזור ויטרי (סמ) 'ומביאין לפניו קערה ובה ג' מצות וירקות שאינם מרים וכו' ושני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר להגיגה. דג ובשר או ביצה ובשר ואפי' ממין אחד כגון שהאחד צלי והאחד מבושל. ולא הזכיר חרוסת ומרור, אבל כבר הוזכר בגמ' שהן מהדברים שמביאין לפניו. ומי מלח או חומץ לטיבול לא הוזכר כיון שבמשנה אמרו שיכול למבל בחרוסת לצורך זה, ובראבי"ה תקבת.

אכילת ירק לפני הסעודה: בברכות מב א' כתב רש"י 'נוהגין היו להביא קודם אכילה כוס יין לשנות וכו' ומביאין לפניהם פרפראות להמשיך אכילה, כגון פרגיות ודגים, ואחר כך מביאין השלחן, ולאחר גמר סעודה יושבים ושותים ואוכלים, ומה הן אוכלים פרפראות, כגון כיסני וכו'. ובפסחים קיד א' הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שמוגיע לפרפרת הפת'. משמע שיש פרפרת ראשונה ויש הבאה עם הפת ויש לאחריו. ומאמר 'הביאו לפניו' רש"י פ' הביאו ירקות, אבל ר"ח פ' הביאו את השלחן. ופירוש המשנה שחזרת הבאה עם המצה נקראת פרפרת הפת, ואם ירצה יביא חזרת גם לטיבול ראשון עד שלא הגיע לחזרת הבאה לפרפרת הפת.

נטילת ידים לטיבול כרפס:¹⁴ שם. אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים. אר"פ ש"מ האי חסא צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא, דאי ס"ד לא צריך לשקועיה נטילת ידים למה לי. בתשוה"ג (גנזי שכטר ב 258) 'מביאין [מים ונוטלין] כולם ידיהם ומברך על נטילת ידים' ובלקט יושר כתב 'וראיתי במחזורים ישנים שכתוב, ויטול הבקי את ידיו, כלומר העושה את הסדר'.

ברכת על נטילת ידים בנט"י לכרפס: בריצ"ג 'מים ראשונים פירוש לטיבול ראשון ואמצעים לטיבול שני טעונין ברכה ענט"י, וכן בשע"ת סי' רפז, וגנזי שכטר שם, ובסרע"ג, ורס"ג, וכן ברמב"ם כתב שיברך, וכן בספר האורה. ובתוס' פסחים קטו ב' כתבו

ולמטה זרוע וביצה. ויש מי שסבר לומר שהפך המדפיס מקום היושב והוא ממש כהרמ"א, אבל בתפארת צבי על המע"ר כתב שזה למנהגו שאחר יחץ מניח את הזרוע וביצה תחת המצות (כדי שלא יאמר עליהן פסח זה).

¹⁴ ברמב"ם הל' ברכות ו א' וכן כל דבר שטיבולו במשקין צריך נטילת ידים תחילה. וטעמו משום שסתם ידים הפוסלות את התרומה מטמאות משקין להיות תחילה, וגזרו על הטיבול משום סרך תרומה כמו על הפת, וכן פ' רש"י קטו א, אבל תוס' כתבו שנטילת ידים זו גזירה כדי שלא יטמאו המשקין את גופו בשתייתו. ואנו שאין נזהרים בטומאת וטהרת אוכלין אי"צ לנטילה זו, על כן אף שעושים אותה בליל הסדר משום מנהגא מימי תקנת ההגדה, אין לברך עליה (ובחיי אדם קל כתב שלא ביטלו מנהג הנטילה כדי שישאלו התינוקות). ובטור קנה הכריע להצריך נטילה, ומספק משום החולקין לא יברך. וכתבו האחרונים שהיה מקום לחלק שאם אינו מטבל כדי לאכלו בטיבולו, אלא כדי לשטוף ולהסיר הלכלוך, אינו נחשב טיבולו במשקה. אבל בברכ"י כתב לדחות סברה זו. ועיין טושו"ע קנה ותעד בנו"כ ושאר אחרונים, שלא נהגו בנטילה זו, אבל יש שכתבו שהעיקר דלא כתוס' וכן כתב בהגר"א.

שאין לברך, וכן כתב בתשב"ץ בשם מהר"ם שהאידנא אי"צ נטילה לדבר שמיבולו במשקה, ועל כן אף שבליל הסדר נוהגים בנטילה זו במיבול ראשון, לא היה מברך עליה.

אכילת וטיבול כרפס¹⁵: שביעית ט א' הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות'. ובירושלמי 'מחו כרפס שבנהרות רבי יוסי ב"ר אמר פיטרוסלינן'. בתוספתא כלאים א א' 'השבת והגופנין הכיסבר והכרפס אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה'.

משנה קיד א' הביאו לפניו מטבל בחזרת. גמ', לישמעלינן שאר ירקות, אי אשמעינן שאר ירקות הוה אמינא היכא דאיכא שאר ירקות הוא דבעינן תרי טיבולי, אבל חזרת לחודא לא בעי תרי טיבולי, קמ"ל דאפילו חזרת בעינן תרי טיבולי כי היכי דליהוי ביה היכירא לתינוקות.

בסרע"ג ומביאין מיני ירקות כגון חמא או חסא או גרגירא או כרפס או כוסברתא. ומביאין לפניו חרוסת חליק"א, שעושין אותו במקומנו מן תמרים. ולוקחין כל אחד מירקות הללו ומברך וכו' בורא פרי האדמה ומטבילין בחרוסת ואוכלין. ובמקום שיש שני מינין, מברך קודם פרי האדמה ואוכל, כמו שכתבנו למעלה, ולכשיגיע לאכול מרור מברך וכו' וצונו לאכול מרור. ואוכל. אבל במקום שאין שאר מיני ירקות אלא מרור בלבד, מברך עליו בורא פרי האדמה ולאכל מרור ואוכל, ולבסוף אוכל למרור בלא ברכה זכר למקדש כחלל. וכן הלכתא.

ובתוס' קיד א' 'ומיהו היכא שהטיבול ראשון הוי בשאר ירקות אין צריך לטבול בחרוסת אלא או בחומץ או במים ומלח כמו שהיה נוהג ר"ת דהא אמר בגמרא דחרוסת משום קפא וליכא קפא אלא במרור'.

מהרי"ל (מנהגים) 'אמר מהר"י סג"ל עושין אותו מן ירק כרפס שקורין איפך וכו' ובפעטרוזיל' היה מסופק. וקירבל פי' בהג"ה במיימון שהוא עולשין, א"כ מרור הוא, ואם נטלו בטבול ראשון לאחר שמילא כריסו ממנו היאך יטול אותו לטיבול שני הלכך אין ליטול אותו במיבול ראשון'.

שיעור אכילה וברכה אחרונה¹⁶: ברמב"ם כתב שאוכל כזית ולא כתב לברך ברכה אחריו, ובסידור רס"ג כתב לברך אחריו בורא נפשות רבות.

¹⁵ לשון כרפס לא נזכר רק בסידור רב עמרם גאון בין שאר הירקות, וממה שכתב רש"י בברכות מב א וכאן פי' הביאו לפניו ירקות' משמע שהיו רגילים באכילת ירק בפתיחת הסעודה, והתקנה היתה להטביל כדי שישאלו התינוקות. ונראה שנהגו בירק ששמו כרפס ואין יוצאים בו יד"ח מרור, כדי שיהיה היכר ושלא יהיו ספקות לענין הברכות.

¹⁶ דעת תוס' שההלל וההגדה הפסק על כן יאכל כזית או יותר ויברך בנ"ר, וכן דעת רס"ג. אבל הרמב"ם אף שכתב שאוכל כזית לא הזכיר לברך אחריו, ולא ביאר טעמו. והרא"ש (פ' ע"פ כה) כתב שאי"צ כזית ומתוך כך אין נזקק לברך אחריו, וכ"כ הרשב"א (מיוחסות רב). ובמהרי"ל (תשו' כה) כתב שנמנע מלאכול כזית לאפוקי נפשיה מפלוגתא, וכן הכריע בשו"ע תעג ו. והנה יש פלוגתא אם בפחות מכביצה או כזית צריך כלל נטילה ולכך כתב המחבר תנח ב-ג שאם אוכל פחות מכביצה לא יברך על הנטילה וכ"ש

ובתוס' קג ב' 'זא"ת א"כ אמאי מברכין בכוס שני וכו' ולמאי דפרישית דהויא הגדה הפסק צריך לברך אחר ירקות בורא נפשות וגם נראה לברך אחר כל ארבע כוסות על הגפן חוץ מכוס שני הסמוך לסעודה'.

יחי'¹⁷ פסחים קטו ב', ובסרע"ג 'זנוטל הבקי מצה ובוצע אותה לשנים ומניחה ב]צד ה[שולחן. וברמב"ם חו"מ ח כתב 'ואחר כך מברך על נטילת ידים וכו' חולק אחד מהן ומניח פרום לתוך שלם' ולא הזכיר חציית המצה לפני מזיגת כוס שני.

הא לחמא עניא'¹⁸ פסחים שם אמר שמואל לחם עני לחם שעונין עליו דברים הרבה וכו' ד"א לחם עני, עני כתיב מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה'. ובנוסף ההגדה ברמב"ם 'ואומר בבהילו יצאנו ממצרים, הא לחמא עניא וכו', ומקורו בדברים טז ג' שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, ותרגם אונקלוס שבעא יומין תיכול עלוהי פטירא לחם עני ארי בבהילו נפקתא מארעא דמצרים'. בסידור רס"ג 'הא שתא הכא וכו' כל דכפין וכו', ותיבות הא לחמא וכו' אינם.

כל דכפין ייתי ויאכל'¹⁹ תענית כ ב' 'מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא וכו' כי הוה כרך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול'. ובריצ"ג (ואוצה"ג פסחים – בתיקון הנוסח) 'אמר מר רב מתתיה גאון הא דאמרי מאן דצריך ייתי ויכול מאן דצריך ייתי ויפסה, כך היה מנהג אבותינו שהיו מגביהין השולחן ולא היו סוגרין דלתותיהן כדי שיבואו ישראל העניים שכניהם לאכול, ולקבל שכר היו עושין. ועכשיו שנעשו שכיננו גויים, עניי ישראל אנו מפרנסין בתחילה כדי שלא יחזרו על הפתחים, ואח"כ מגביהין את השולחן ואומרים כמנהג ראשונים'.

פחות מכזית. וא"כ מה שנוטלים ואין אוכלים כזית הוא לחומרא לשני צדדים, ואם באנו לנקוט לחומרא הלא גם יש כמה שיטות איך לשער שיעור כזית, ואם הוא כמו זית המצוי כיום אי אפשר שלא יאכל כזית.
¹⁷ באו"ז רנו כתב לבצוע מצה אמצעית, אבל הרוקח שם כתב לבצוע את העליונה. ומדברי הג"מ ח' ו' (ד' קושטא) נראה שנחלקו משום שאם יבצע את העליונה, כשיגיע לברכת המוציא יהיה צריך להעביר עליה כדי לברך על האמצעית השלמה, ולדעת האו"ז כיון שעיקר המצווה היא אכילת מצה ואילו הבציעה מנהג בעלמא, יש לצדד שאין בהעברה על העליונה משום אין מעבירים על המצוות, והרוקח נחלק להזהר אף במה שהוא משום מנהג, ובברכת המוציא מעביר על החצויה ומברך על השלימה שבאמצע משום שהיא היותר ראויה. והמנהג להטמינה כדי שישאלו התינוקות למה מטמינים אותה לסעודה אחרת, וכדי שיענו להם כהא לחמא עניא הפרוסה הנשארת. וטעם אחר כתבו כדי שתשתייר חתיכת מצה לאוכלה באחרונה, (שלצורך סעודת יום לא אפוא אלא למחר). או זכר למשארותם צרורות בשמלותם.

¹⁸ כתב המחבר רעא ט שבשעת הקידוש תהיה מפה פרוסה על הפת חוץ מהמפה הפרוסה על השולחן. ומקור דין זה בפסחים ק' ב. ובטור הביא טעם לדבר שיהא כמו המן, וטעם אחר שלא יראה הפת בושטו שהלא הוא מוקדם בפסוק ארץ חיטה וגו'. על כן אין מגלים את המצות אלא אחר הקידוש, וכן בשעה שאומרים הלל על הכוס מכסים אותם משום בושטם.

¹⁹ משלוח מנות למי שנצרך נהגו בכל מועד כמפורש בעזרא- נחמיה ח' י, אבל בליל הסדר צריך שיהיה להם יין מצה ומרור כל צרכם. ומנהג אבות היה לתת להם בתחילת הסעודה מן המוכן, ועתה נהגו לפרנסם קודם הפסח כדברי רב מתתיה גאון. והנה לענין מס על בני העיר אמרו בירושלמי ב"ב פ"א ה"ד 'שהה שם שלשים יום הרי הוא כאנשי העיר לקופה, לכסות ששה חדשים וכו'. א"ר יוסי בי ר' בון לחיטי הפסח בין לישא בין ליתן'. משמע שהיה מנהגם לגבות מעות חיטים לצורך עניים, אבל מסדר ההגדה היה בזמן קדמון לכך.

ייתי ויפסח: אם מוסב על קרבן הפסח הלא אינו נאכל אלא למנויו, אלא על אכילת ליל הפסח מצה ומרור, אך היה לו להאמר לפני שמקדש על היין. ונראה שקידוש שמעו כולם בבית הכנסת על כן לא קראו להם אלא לאחר שקידשו וישבו כל אחד במקומו הראוי לו. או שלא היו יושבים שם לסעודה כי אם נומלים לבתיהם מן המוכן לסעודה.

עקירת השלחן²⁰: פסחים שם, וסרע"ג, בריצ"ג 'מצה ומרור וחרוסת ועקירת שולחן כולן לפני הבקי שאומר ההגדה'.

בסרע"ג 'ומוזגין כוס שני ועוקרין את השולחן ואומר הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים וכו', ומניחין לשולחן בפני מי שאומר הגדה. ולמה עוקרין את השולחן, אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכיר תינוק וישאל'. משמע שעוקרין השולחן לפני אמירת הא לחמא. וכן ברמב"ם ח ב' 'עוקרין השולחן מלפני קורא ההגדה לבדו, ומוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל'. ולהלן בסדר ההגדה 'מתחיל על כוס שני ואומר בבחילו יצאנו ממצרים הא לחמא עניא'.

אבל ברס"ג כתב 'מביאים שולחן ועליו מצה, או יניח על הראשון את המצה והמרור ואת התבשילים שכבר תארת, ומניחים אותו, ואח"כ מרימים אותו ואומרים הא שתא וכו' כל דכפין וכו', ושוב מניחים אותו וממלאים כוס שני וכו' וישאל מה דבר הלילה', משמע שרק מגביהין ואין מסלקין. וכן משמע מדברי רב מתתיה גאון לעיל, שהיו מגביהין השלחן ואומרים כל דכפין ייתי ויכול. וכן באו"ז רנו 'אמנם אין לסלקה עד שמגיע למה נשתנה שהרי בשאומר הא לחמא עניא לבאורה נראה שהלחם לפניו ונוגע בו'.

מה נשתנה: לשון המשנה וכאן הבן שואל ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה וכו' ואמרו שאם אין בן שואלין זה לזה. ואין הכוונה שהבן שואל מה נשתנה וגו' כנוסח המשנה, אלא מעצמו שואל על מה שיפלא בעיניו, ואם אין בו דעת אביו מלמדו כנוסח המשנה. וכן בפי' רש"י שהוא שואל 'מה נשתנה עכשיו שמוזגים כוס שני קודם אכילה' (ובזמן הזה שההגדה קודמת לסעודה, או שסבר שכן הוא גם בזמן ביהמ"ק). ובמעשה אביו ששאל על עקירת השולחן ואמר לו רבה פטרתן מלומר מה נשתנה כתבו תוס' שצריך שישאל הרבה, אלא ראה שעתיד לשאול על כל דבר שאינו כרגיל. וכן יש לפרש דברי רשב"ם שם. ולשון הרמב"ם 'וכאן הבן שואל, ואומר הקורא מה נשתנה'. וכן במחזור ויטרי הל' פסח נא. באוצה"ג 'ואומר אותו שמקדש מה נשתנה' (ב' 154, וגנוי שכטר שם 259). ובריצ"ג 'אומר מה נשתנה ומתרגם לאינשי ביתיה', אך שם מדבר כשאין בני הבית יודעין לקרוא, וכן באוצה"ג (118) 'מי שמבקש לקדש בפסח בביתם

²⁰ ראוי לה למצה שתהיה לפניו עד שעת אכילתה כמאמר הדרש 'לחם שעונים עליו דברים הרבה', דהיינו שמקדימים לברכת הפת עוד דברים. על כן לפני שאלת מה נשתנה מסלקה כדי להתמיה את התינוקות אבל מיד כשמתחיל הסיפור בעבדים היינו (להלן) צריך שתהיה המצה לפניו כל זמן שדורש פרשת הבאת ביכורים, ואין מכסה אותה אלא בשעה שמגביה את הכוס באמירת 'והיא שעמדה' ובהלל וברכת הגאולה שנאמרים על הכוס. וכן כתב בטור תעג, אבל מדברי הרמב"ם (ח ד') נראה שאין מחזיר השלחן רק באמירת פסח מצה ומרור על שום מה. ושם משום שהקדים שאין עוקרים השלחן אלא לפני הקורא את ההגדה כדי שישאלו התינוקות, א"כ די לנו במצה המונחת לפני כל אחד מהמסובין.

הרבה וכו' ואומר מה נשתנה וכו'. אבל ברם"ג משמע ששואל כלשון המשנה. ברשב"ם גרס בשם רבי יקר 'זכן הבן שואל' אבל עיין מה שפירשו בזה.

נוסח השאלות²¹: א' מצה, ב' מרור, ג' טיבולים, ד' מסובים, כסדר התמיהה הניכרת בעינינו שרואה מה שבשלחן ואח"כ רואה שעושים טיבולים, (כשאוכלים חזרת גם בטיבול ראשון, או מפני שמביאים אותה בשלחן מתחילה עם המצה ולא עם תבשילי הסעודה). ובמשנה **מצה, מרור, צלי, טיבולים**. ובזמן הבית הוא, שאוכלים צלי פסח, ולא שאלו על החסיבה שהיו רגילים בה כל השנה. אבל סידרן ברמב"ם חו"מ ח ב' ג' **טיבול, מצה, צלי, מרור, מסובים**, וכתב שבזמן הזה אין שואלים על הצלי, וכ"כ הרי"ף. מפני שהרגילות לטבל סתם ירק ולא חזרת, והשאלות על סדר העשיה.

ולשון המשנה קיד א' 'הביאו לפניו וכו' שני תבשילין וכו' ובמקדש היו מביאים לפניו גופו של פסח' והאריכו בגמ' לפרש שהם סתם תבשילין זכר לחגיגה ופסח כגון סילקא וארוזא, והנהיגו כך כדי להרחיק מדוגמת צלי קרבן. ואמר רבא קטז ב' 'מצה צריך להגביה מרור צריך להגביה, בשר אין צריך להגביה ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ'. ולעיל נג ב' 'מקום שנהגו לאכול צלי בליל פסחים אוכלין מקום שנהגו שלא לאכול אין אוכלין וכו' תודום איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדיים מקולסין בלילי פסחים, שלחו לו אלמלא תודום אתה גזרנו עליך נדוי'. ובביצה 'אף הוא אמר וכו' ועושים גדי מקולס בלילי פסחים וחכמים אוסרין'. באוצה"ג 'זהלכתא מותר לאכול בשר וכו' בין מבושל בין צלי, אבל להגביהו כמו מצה ומרור אסור דקאמרי' אמר רבא וכו' לא מותר אלא אברים אברים אבל גדי מקולס אסור לאכול וכו'. ונראה מכך שיש שנהגו לאכול צלי זכר לפסח וחגיגה, מחותך ולא שלם מקולס (כמנהג תודום איש רומי). ועל זה שאלו שאלת 'צלי' אך נזהרו מלהגביהו ולומר עליו 'זה'. וחכמי הגמ' הרחיקו גם מנהג זה ועל כן החליפו הקדמונים שאלה זו בשאלת 'מסובין'. ובירושלמי פסחים ז' 'מכניסין גדי מקולס וכו' וביום טוב האחרון של פסח, מכניסין עגל מקולס בלילי יום טוב הראשון של פסח אבל לא גדי מקולס, תני אמר רבי יוסה תודום איש רומי הנהיג וכו' (לפנינו בברכות יט א' גרס שלח לו שמעון בן שטח, וא"כ הוא בזמן הבית. אבל ראה בדקדוקי סופרים שאין היא עיקר הגירסה, וגם רש"י פירש שעשה כן זכר לפסח).

שאלת מצה: מכך ששואלים נראה שהיתה המצה ניכרת במראה אחר. ובפסחים ז' א בענין מצא פת בפסח ואינו יודע אם חמץ או מצה, כשהפת התעפשה ועל כן אין לה מראה ברור.

שאלת מרור: בנוסח המשנה שבירושלמי השאלות הם על טיבול חמץ וצלי, ועל מרור אין שואלים יתכן משום שהיו רגילים באכילתו כל השנה.

²¹ את הביצה לא נמנעו מלאכול אף שנהגו לצלות אותה, אבל חתיכת הבשר צלי משיירים לסעודת הבוקר כדי להרחיק מראה אכילת צלי בזמה"ז. ויש שכתבו שאפילו צלי קדירה לא יאכל בסעודת הלילה. ברמב"ם כתב כדעת רב יוסף שיביא שני מיני בשר, ומשמע בגמ' שהן מבושלין ולא צלי.

שאלת הטיבול: נוסח המשנה אנו מטבילין פעם אחת, ומסקנת הגמ' לגרום אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת משמע שלא היה דרכם בטיבול, אבל בגמ' לעיל קז ב' מפרש רש"י שדרך מאכלם היה ע"י טיבול.

שאלת מסובין: משפסקו להסב כל השנה שאלו על ההסיבה חלק הצלי שלא רצו לנהוג בו.

עבדים היינו:²² לשון המשנה 'מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה. ובגמ' קטז א' מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו, [ושמואל] אמר עבדים היינו. במשנה אפשר לפרש שארמי אובד וכו' הוא הגנות והשבח, אבל מדברי רב ושמואל משמע שמזכיר עיקר גנות ושבח ואח"כ דורש הפרשה. וכן בירושלמי רב אמר מתחילה צריך להתחיל בעבר הנהר ישבו אבותיכם וגו'. מלשון מתחילה משמע שמקדים דברים לדרש. וכן הרמב"ם כתב בפיה"מ 'שמספר איך היינו לפני שבא אברהם כופרים ומשתפים, ובחרנו ה' לו לנחלה, ואיך עבר עלינו במצרים מה שעבר, ואח"כ פדאנו ה'. ודרש אותה הפרשה זכור וידוע'. ובחלכות ז' ד' 'וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח וכו', שבתחלה היו אבותינו בימי תרח וכו' ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו וכו'. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו וכו' ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו, והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה. ורצה לומר שלא יצא ידי חובתו בהזכרת ענין הגנות ושבח אלא בתנאי שידרוש כל הפרשה כתקנת חכמים. וברבנו חננאל [גרס] מתחיל בגנות מאי היא, רבא אמר מתחילה ע"כ היו אבותינו, רב יוסף אמר עבדים היינו לפרעה. 'והאידנא עבדינן בתרווייהו'. אבל במדרש שכל טוב (בא יב כ') פירשו מסיים בשבח היינו ברכת אשר גאלנו. גם בסרע"ג כתב 'ומתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אובד אבי עד שגומר כל הפרשה, וזה גנות. וכך היא ההגדה והדרישה'. נראה מדבריו שכל הדרשה בכלל הגנות, וברכת אשר גאלנו היא השבח.

נוסח עבדים היינו: בגמ' קטז ב' 'אמר רבא צריך שיאמר ואותנו הוציא משם'. ברמב"ם 'עבדים היינו וכו' ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו וכו' ואפילו כולנו חכמים וכו'. ובסוף הדרשות 'בכל דור ודור וכו' שלא את אבותינו בלבד גאל אלא אף אותנו גאל שנאמר 'ואותנו הוציא משם וכו', כלשון הפסוק. ויש כאן קצת כפילות. אבל ברס"ג 'עבדים היינו ואילו לא גאל וכו' ולא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו וכו'. ובסוף ההגדה 'בכל דור ודור וכו' כאילו יצא משם לפיכך אנו חייבים להודות וכו'. (עבדים היינו וכו', דברים ו כא- בשינוי לשון הכתוב, כרגיל בנוסח התפילות). וראה להלן.

²² מצות 'והגדת לבנך וכו' בעבור זה יש בה שני חלקים, לספר שבחר בנו לעם וגם שעשה נסים ונפלאות כדי להוציאנו משם, ובדרשת הבאת ביכורים נכלל כל הענין מימי אבותינו. אבל אמרו במשנה 'מתחיל בגנות' ופירשה רב דהיינו להקדים לספר בלשונו השעבוד שקדם לגאולה. ושמואל פירשה שצריך לספר על תחילת בחירת ישראל לעם מימי האבות שהיו עובדי ע"ז. ומשמע שאין יוצא יד"ח אם לא הקדים דברים אלו, וכן משמע בתשו' רב נטרונאי גאון הנ"ל.

ואפילו כולנו חכמים: הקדמה למעשה רבי אליעזר וחכמים, ולכאורה אינו המשך למאמר עבדים היינו. וברס"ג חסר 'ואפילו כולנו חכמים וכו', וחסר מעשה רבי אליעזר וחכמים שהיו מסובין. אבל כן הוא ברמב"ם. ובגאונים 'עבדים היינו וכו' לפיכך מצוה עלינו וכו' ואפילו וכו' (גנזי שכטר 259).

מעשה ברבי אליעזר²³: בתוספתא פסחים (י יא-יב) חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה אפילו בינו לבין בנו אפילו בינו לבין עצמו אפילו בינו לבין תלמידו. מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עוסקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר הגביהו מלפניהן ונועדו והלכו לחן לבית המדרש. ולהלן 'ליל שמורים'.

כנגד ארבעה בנים: כן הוא במכילתא בא יח. ובירושלמי הוזכר לשון טיפש חלף תם, והוחלף תשובת החכם והטיפש, שלחכם עונה 'בחזק יד הוציאנו', ולטיפש מלמדו 'הלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת'. במכילתא דרשב"י (י"ג יד) 'זוהי כי ישאלך בנך משאלתו ומדיבורו אתה יודע מדעתו'. מקורות לתשובות, שמות יב כו, יג יד-טו, דברים ו כ-כג.

מתחילה עובדי ע"ז: כדעת רב שצריך גם לספר שמתחילה עבדו אבות אבותינו ע"ז ועכשיו הוציאנו ממצרים כדי לקרבנו לעבודתו, ומסמך לו פסוקים מספר יהושע שמספר בהם איך קירב את אבותינו, וגם הם הקדמה לדרש פסוקי הבאת ביכורים. אבל בנוסח 'עבדים היינו' כדעת שמואל לא הביא פסוקים משום שסיפור השעבוד במצרים כלול בדרשת פרשת ביכורים, (אמנם לנוסח רס"ג מוסיף 'ואותנו הוציא משם').

ויאמר יהושע וכו' ברוך שומר הבטחתו²⁴: יהושע כד ב, בראשית טו יג-יד. פסוקים ללא דרש עם ביאור קצר. הקדמה לדרשת פרשת הבאת ביכורים.

ברוך המקום וכו' צא ולמד: בתנא דבי אליהו ח', 'הרי הוא אומר גלמי ראו עיניך, ברוך המקום ברוך הוא שהבטיח את אבותינו ונתן ביטחונן לבנים וכו', צא ולמד מפרעה מלך מצרים וכל ישראל כולם וכו'.

מדרש ההגדה²⁵: מקורות, ספרי דבי רב (מדרש תנאים, לקח טוב- פסיקתא זוטריתא), רע"ג, רס"ג, רמב"ם. וכתב רב נטרונאי גאון (סרע"ג 206) 'מי וכו' וכשגומרין מה נשתנה

²³ דרשו חכמים והגדת לבנך בעבור זה בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, ולא אמרו פסח מצה ומרור משום דקיי"ל מצה בזמה"ז דאורייתא ויתכן לומר עליה בעבור זה. וזה מבואר גם במעשה שהיו מסובין בבני ברק ולא בירושלים כשהפסח לפניהם, וכן בזמן המקדש למי שאין יכול לעלות ולהקריב. וזה גם טעם למה שאמרו יכול מבעוד יום בשעת הקרבת הפסח קמ"ל שזמן אכילת מצה עיקר. אך במכילתא (לעיל) אמרו 'בעבור זה כל זמן שגופו של פסח קיים', וי"ל.

²⁴ מתשו' רב נטרונאי (להלן) משמע שגם סיפור פסוקי ההקדמה מספר יהושע הם לעיכובא.

²⁵ נאמרו כמה טעמים למה אין מברכים על ההגדה, במאירי מגילה כא ב' כתב מפני שלא תקנו ברכה אלא למצוה ששיעורה קצוב, דהיינו שצורת עשייתה מוגדרת כמו אכילת כזית מצה מן הדגן ואילו הסיפור אין לו נוסח קבוע מדאורייתא. וביר"ו נתיב ה' ד' כתב בשם ר"פ משום שכבר יצאו בהזכרת יציאת מצרים שבקידוש, כוונתו לומר שהקידוש פותח בברוך וכולל בו את ענין הזכרה זו. ובשו"ת הרא"ש (כא ב) כתב

אין אומר עבדים היינו לפרעה, ואינו אומר מתחלה, אלא אומר ויאמר יהושע וכו' פסוקי כמות שהן ואינו אומר מדרש כלל וכו'. מי שנוהג מנהג זה אין צריך לומר שלא יצא, אלא כל מי שעושה כן מין הוא וחלוק לב הוא וכופר בדברי חכמים ז"ל, ובוזה דברי משנה ותלמוד, וחייבין כל הקהלות לנדותו וכו', ואילולי מינא שיש בלבבם וחלוק לבם ואין רוצין לומר דברי משנה ותלמוד, מאי איכפת להם לומר מתחלה. אלא הללו מינין ומלעיגין ובוזין דברי חז"ל, ותלמידי ענן ירקב שמו וכו', ועכשיו צריכין לנדותם שלא להתפלל עם ישראל בבית הכנסת ולהבדילם עד שחוזרין למוטב, ומקבלין עליהן שנוהגין כמנהג של שתי ישיבות, שכל מי שאינו נוהג מנהג שלנו לא יצא ידי חובתו.

פסוקי הדרש: דברים כו ה-ח. ושמא בזמן הבית נאמר גם פסוק ט' זיבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, וכן משמע הלשון עד שיגמור כל הפרשה כולה שהוא כלשון המשנה ביכורים ג' ו' וקורא מארמי אובד אבי עד שהוא גומר כל הפרשה. והרמב"ם בהלכות ביכורים ג' י-יב כתב 'עד שיגמור כל הפרשה עד אשר נתתה לי ד'. ובהל' חו"מ ח' ג' כתב 'שגומר דרש פרשת ארמי אובד אבי כולה'. והדרש בספרי שם 'זיבאנו אל המקום הזה, זה בית המקדש או יכול זה ארץ ישראל כשהוא אומר ויתן לנו את הארץ הזאת, הרי ארץ ישראל אמורה וכו'.

ארמי אבד אבי: רש"י פירש לבן הארמי רצה לאבדו. וראב"ע ורשב"ם פירשו יעקב שתולדתו מארם היה אבד. שני הפירושים נמצאים במקורות הדרש, ונוסח ההגדה ז' ולבן ביקש לעקור את הכל שנאמר ארמי וכו' הוא כפי' רש"י.

וירד מצרימה, ויגר שם, במתי מעט, ויהי שם לגוי: הדרשות ל'ויגר' 'במתי מעט' נסמכו מפסוק אחר, אבל הבאור 'אנוס ע"פ הדבור' ו'מצוינים שם' בלא סמך. וברמב"ם לא הביא דרש 'וירד אנוס ע"פ הדבור'. במכילתא פר' בא ה' ר"א הקפד ברכי אומר וכו' שלא נחשדו על העריות ולא על לשון הרע ולא שנו את שמם ולא שנו את לשונם, ומנין שלא שנו שמם כשם שמייחסן בירידתן שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה, כך מייחסן בעלייתן ראובן שמעון לוי, ואומר ויתילדו על משפחותם לבית אבותם וגו', ואומר המלאך הגאל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי וגו'. ומנין שלא שנו את לשונם שנאמר כי פי המדבר אליכם, ואומר ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו וגו', ואומר ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי. בספרי דברים עקב מג, 'בני היו מצויינים במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים'.

שגם בכורות ומועדות הן זכר ליצא"מ ואין לברך אלא על מעשה המצוה ולא על הזכירה הבאה מאליה. וסיים דבריו 'ולאו דוקא הגדה בפה אלא אם ישאל מפרשין לו'. וכונתו על מצות בכורות שנאמר בה 'והיה כי ישאלך בנך ואמרת אליו', אבל הגדה בליל הסדר ודאי בפה דוקא, אלא שעיקרה של מצות 'ההגדה' היא הזכירה, והאמירה בפה לא באה אלא לסייע, ועל זכירה אין מברכים. אמנם בכת"י גר' (פרס 420) 'וכן צוה הקב"ה לאכול פסח מצה ומרור וזו היא ההגדה לבן שזוכרים בזה יצא"מ, ולאו דוקא הגדה וכו'. ושמא כוונתו שנפטר בברכה על פעולת מצוות אלו, שהן חלק ממצות ההגדה בלא הגדה בפה, ומתוך כך נפטר מברכה על מצות ההגדה בפה. ועמדו ע"כ האחרונים.

עצום, ורב: נדרשין מ'ויעצמו' ומ'ותרבי' (מכילתא בא יב), אבל בספרי (מדרש תנאים) גם ו'רב' נדרש מ'וירבו ויעצמו'.

ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך: תוספת זו אינה המשך לדרש תיבות הפסוק וירד מצרימה וכו', ואינה מנוסח המסורה. מקורה בספר הכוונות ענין פסח סוף דרוש א, על פי מכילתא דר"י (בא ה) שדרשוה על מצוות דם מילה ופסח, ואולי על כן נדרשה תיבת ו'רב' מפסוק זה ולא מ'וירבו'.

וירעו: הדרש לתיבה זו נסמך מהפסוק 'הבה נתחכמה' שאין בו לשון הרעה, ושמוא מפני שהוא באותו ענין של ו'ירבו ויעצמו'. ובמדרש תנאים נסמך מהפסוק 'ומאז באתי אל פרעה הרע לעם הזה'.

ונצעק: נדרש מ'וויצעקו ותעל שועתם'. כן המסורה אבל בס"א 'ויצעקו ותעל שועתם'.

וירא את ענינו זו פרישות ד"א: יומא עד ב. במדרש תנאים ו'ירא את ענינו כענין שנאמר ו'ראיתן על האבנים', דבר אחר זו פרישות דרך ארץ כמו שנאמר ו'ירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים', דבר אחר זה השעבוד שנאמר 'ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים'. נראה שדרש ראשון פירש שאבנים הוא דרך צער ועינוי, ודרש שני מפני שאין הדבר גלוי וידוע אלא לפני האלקים. ודרש שלישי השיאו לענין השעבוד.

ואת עמלינו אלו הבנים: נדרש על 'כל הבן הילוד' בלא סמך לשון. ובקהלת ד ח גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו גם עינו לא תשבע עושר ולמי אני עמל וגו'.

ויוציאנו ד' ממצרים לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח: בדרש כאן ו'עברתי אני ולא מלאך, והכתי אני ולא שרף, אעשה שפטים אני ולא השליח'. אבל ברס"ג וברמב"ם ויוציאנו וכו' ולא ע"י שליח שנאמר ועברתי וגו', ולא כפל לבאר דרש לכל אמצעי. במכילתא בא ז ו'עברתי בארץ מצרים, רבי יהודה אומר כמלך שעובר ממקום למקום. דבר אחר נותן אני עברתי ויראתי במצרים, אין עברה אלא זעם שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה [ואומר יום עברה וגו' היום ההוא] ואומר הנה יום ד' בא אכזרי ועברה וחרון אף וגו'. והכתי כל בכור שומע אני על ידי מלאך או על ידי שליח, תלמוד לומר וד' הכה כל בכור בארץ מצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח'.

ובשבלי הלקט ריה ו'יש מפרשים ועברתי והכיתי כל הני מיעוטין אינם מסדר ההגדה ואינם כתובים במכילתא עם כל שאר ההגדה לפי אינם עיקר ואין [רבין] נוהג לאומרם'. במחזור ויטרי צ"ה, 'אמרו כשירד כו' אינו מסדר האגדה ואינו כת' במכילתא עם שאר דברי אגדה הכתובים על דברי ארמי אובד אבי וכו' לפיכך אינו עיקר ואין רבי רגיל לאומרו. ועוד דההיא בבא דאמרו כשירד מפסקת בדרשה שהתחיל ובא לדרוש ויוציאנו וכו'. וזו היא האגדה ובארץ ישראל גזרו שלא לאמרו, ובפרוונצא נהגו לאמרו, אמרו חכמים כשירד רבון העולם ירדו עמו תשעים אלפי רבבות מהם מלאכי אש וכו' אמרו לפנינו רבונו של עולם הנה לנו ונעשה רצונך. אמ' להם הניחו [לי] ואעשה רצון בניי כו' אמ' להם לא נתקדשה דעתי עד שארד אני בעצמי ואעשה נקמה במצרים'.

ביד חזקה זו הדבר: בספרי במדבר קטו 'ביד חזקה זו הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה'. ולשון 'חזקה' במדרש תהלים עה ט"ז 'רב הונא בשם ר' אבין אמר כל מכה ומכה שבאה על המצריים במדה ובמשקל היתה באה עליהם וכו', מכת דבר שפה עליהם, שנאמר וחיתם לדבר הסגיר'. ובשמות רבה וארא י ב' 'ריב"ל אמר כל מכה ומכה שהיתה באה על המצריים במצרים היה הדבר ממשמש ובאה עמה שנאמר הנה אנכי נוגף, הנה זה הדבר כד"א הנה יד ה' הויה במקנך, וכן הוא במדרש שכל טוב ובמשנת רבי אליעזר.

ובזרוע נטויה זו החרב: ספרי. ובאבות דרבי נתן יא 'בזרוע נטויה זו החרב כמו שנאמר וישא דוד את עינו וגו'.

ביד חזקה שתיים וכו' אלו עשר מכות וכו'. ואלו הן. רמב"ם ורס"ג. ובמדרש תנאים 'אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים, ר' יהודה היה נותן בהן סימן דצ"ך עד"ש באח"ב' בלא לפרש 'ואלו הן דם וכו' מכת בכורות'.

דצ"ך עד"ש באח"ב: שמות רבה ה' ו' 'מהו כל המופתים אשר שמתי בידך זה המטה שהיו כתובין עליו עשר מכות שהיה כתוב עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב'.

רבי יוסי הגלילי אומר וכו' כמה מעלות טובות: מכילתא דרבי ישמעאל בשלח ו', מכילתא דרשב"י בשלח יד ל"א, מדרש תהלים עה ט"ז. בסרע"ג ר"י הגלילי וכו' כמה מעלות טובות וכו'. וברמב"ם דצ"ך עד"ש באח"ב, ואח"כ ר"ג היה אומר וכו' בלא דרשת ריה"ג ובלא שירת כמה מעלות טובות, ובמעשה רוקח על הרמב"ם סוף פרק ח הביא בשם ר"א בן הרמב"ם שהיה אביו אומר. ברס"ג אחר נוסח ההגדה 'ורבים מחברינו מוסיפים בספור הגאולה וכו', והדבור השני הוספת אגדה שאומרים אותה לפני שאומרים ר"ג אומר, ריה"ג וכו' כמה מעלות וכו'. ובמדרש שכל טוב בא יב 'אמר רבא וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו וגו'. וצריך שיאמר כמה מעלות טובות, ולא יפחות מחמש עשרה דהיינו ט"ז גמולות טובות שגמל הקדוש ברוך הוא עמנו משיצאנו ממצרים עד שנבנה בית המקדש, והני ט"ז מעלות כנגד ט"ז שיר המעלות שאמר דוד'.

שירת כמה מעלות טובות: בכמה נוסחאות 'ועשה דין באלהיהם'. סופו הוא 'ובנה לנו את בית הבחירה'. ואולי נתקן מזמן בנין הבית.

ברס"ג 'ואילו וכו' ומניין שנתן לנו את ממונם שנא' וינצלו את מצרים עשאוה כמצולה שאין בה דגה [ברכות ט' ע"ב] למה מחבב הכתוב את בנות הים יתיר מכות מצרים אלא מה שהיה בביתם נטלו במצרים ומה שהיה בבתי תסוראות נטלו על הים כנפי יונה נחפה בכסף זו בנות מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו בנות הים ותרבי ותגדלי זו בנות מצרים ותבואי בעדי עדיים זו בנות הים תורי זהב נעשה לך זו בנות מצרים עם נקודות הכסף זו בנות הים'. (תומן הספריה הבריטית 4842).

הקדמת 'רבן גמליאל היה אומר': ריצ"ג (בענין ברכת ההלל) 'שכך שנינו רבן גמליאל אומר וכו' ובסופה לפיכך אנו חייבים להודות להלל ונאמר לפניו הללויה כך היא שנויה משנתנו וכך מנהג כל ישראל, אוצח"ג פסחים קיז. ברס"ג ורמב"ם ר"ג אומר, באוצח"ג וסרע"ג כלשון המשנה ר"ג היה אומר. שמא לגרסה זו ר"ג הזקן הוא ותיקן כן בזמן הבית, אבל בזמן הזה אם האמירה היא רק לכוונת המצווה אין מעכב לומר דברים על הפסח. ולגרסת ר"ג אומר הוא ר"ג השני ותיקן לאומרו כדי לעשות זכר לפסח. אבל על מצה ומרור בזה"ז ודאי מעכב, מצה מדאורייתא ומרור מדרבנן.

כל שלא אמר וכו' לא יצא ידי חובתו²⁶: לשון המשנה בפסחים 'רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, מצה על שום שנגאלו אבותינו במצרים, מרור על שום שמררו המצריים את בני אבותינו במצרים, בלא סמך מפסוק. וברס"ג ורמב"ם פסח על שום מה, ע"ש שפסח וכו' שנאמר וכו' מצה וכו' שנאמר וכו'.

בתוס' קטז א 'ואמרתם זבח פסח הוא פי' באמירה שצריך לומר פסח זה שאנו אוכלין ואיתקש מצה ומרור לפסח וצ"ל נמי מצה זו מרור זה. משמע שהאמירה עצמה מצווה. וברמב"ם מסיים דבריו 'ודברים האלו כולן הן הנקראין הגדה. משמע שהוא מפרטי מצוות ההגדה ולא יצא ידי חובתו היינו חובת ההגדה, (וכן משמע בתשו' רא"ש כד ב'). אבל במלחמות ברכות ב כתב 'שלא יצא ידי חובתו לא שיהא צריך לחזור ולאכול אלא שלא קיים מצווה כראוי לה, וכמו קורא ק"ש קודם שיכיר בין תכלת ללבן. משמע שהיא אמירה לכוונת המצווה כמו בסוכה ציצית ותפילין, שבפרשה ראשונה של תפילין נאמרה זכירת יציאת מצרים על ידי מצוות מצה ופסח, והמרור נאכל עמהם.

פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש קיים: לשון עבר. אבל לשון המשנה משמע על ההווה.

בכל דור ודור וכו' שנאמר אותנו הוציא משם: משנה שם, בכל דור ודור חייב אדם וכו' בצאתי ממצרים, לפיכך אנחנו חייבים להודות וכו' וחזקתם בגאולה. ובגמ' 'אמר רבא וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם. פירש רשב"ם 'צריך שיאמר פסוק זה ואותנו הוציא משם שצריך להראות את עצמו כאילו יצא משם שאף אותנו גאל הקדוש ברוך הוא. לנוסח הרמב"ם מוסיף ואומרו כאן, להזכיר את פסוק הגאולה כהקדמה לברכת הגאולה.

²⁶ הב"ח האריך לפרש דברי הטור או"ח ז' ותר"כ"ה א' שכל מצווה שנאמר בה עשה כך וכך 'למען' אין די בה לכוונת קיום רצון ה' אלא צריך כוונת תכלית המצווה, בציצית 'למען תזכרו את כל מצוות ה', ובסוכה 'למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל', ובתפילין בפרשת 'והיה לאות על ירך וכו' למען תהיה תורת ה' בפיך', והנה בפרשה זו נאמרה זכירת יציאת מצרים ע"י מצוות מצה ופסח, ונראה דעת ר"ג שאף על כך נאמר 'למען' וצריך לכוון בקיומן תכלית המצווה לזכור שהוציאנו ממצרים כדי להיות לו לעם, ומזכירים שמררו מצרים ופסח ה' על בתי בני"י ושלא הספיק בצקם להחמיץ, כמו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל. והעיקר הוא כוונת המצווה ולכך די שיפרשו הדבר לפניו, ובחינוך (בא כ"א) כתב שחייב להוציא הדברים בפיו כדי שיתעורר לבו בדבר כי בדבור יתעורר הלב, גם למש"כ תוס' היא מצוות אמירה, אבל י"ל ששומע כעונה.

ולרס"ג הוא בהקדמת 'עבדים היינו', ודברי רבא מוסבים על מאמר ר"ג כל שלא אמר וכו', ולא משום שאומרו כאן.

ונאמר לפניו שירה חדשה: לפנינו במשנה ונאמר לפניו הללויה, וכן ברס"ג וסרע"ג ורמב"ם ומדרש שכל טוב. אבל גירסת תוס' ונאמר לפניו 'שיר[ה] חדש[ה] הללויה'. להלן.

ברכת ההלל: במסכת סופרים פרק כ ז' ו'גומרין את ההלל כל שמונת ימי חנוכה וכו' ויום טוב הראשון של פסח ולילו וכו'. ומצוה מן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גלויות [בבית הכנסת], ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו, וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברכים.

בסרע"ג ואוצה"ג ונאמר מר רב צמח ז"ל ולגמור את ההלל בלילי פסחים אין מברכין ולמה מפני שחולקין אותו באמצע והוצרך לומר והרביעי יגמור עליו את ההלל כדי שלא ידלג כר"ח. והקשיתם וכי יש טעון ברכה לאחריו ואין טעון ברכה לפניו יש כיוצא בה ברכה אחרונה שבק"ש ודאמור רבנן כל הטעון ברכה וכו' הא א"ר יוחנן אין למדין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בהן חוץ.

באוצה"ג ובריצ"ג שם, ונאמר רבינו האי ז"ל דמלתא כדקאמר רב צמח ז"ל שאין מברכין עליו בלילי פסחים לגמור ואין אנו אומרים אותו בתורת קורין אלא בתורת אומר שירה, שכן שנינו רבן גמליאל וכו' ובסופה לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל ונאמר לפניו הללויה, כך היא שנויה במשנתנו וכן מנהג כל ישראל ולפיכך אם בא אדם לברך משתקין אותו, ויפה אמר שיש טעון ברכה כזה לאחריו ואין טעון לפניו ק"ש שאין מברכין אותו אקב"ו על ק"ש ואעפ"כ אנו מברכין לאחריו אמת ויציב וזו ודאי ברכה לאחריה שהרי על כל פרק ופרק אומר אמת על חותמה שהיא פרשת ציצית אומר אמת ויציב, ויפה אמר נמי שאין למדין מן הכללות, וכיון דכולי עלמא כך הם עושים וכך ירשו ישראל מאבותיהם אין למדין מן הכלל הזה לדחות מעשיהם.

ובריצ"ג הלכות הלל ונאמר רבינו האי לענין הלל שבלילי פסחים שאין מברכין לפניו כקוראין אלא כמשוררין שירה הן, שאחד אומר דבר זה והנשארים עונים אחריו הללויה.

ובמסכת סוכה לח ב' אמר רבא הלכתא גיברתא איכא למשמע ממנהגא דהלילא, הוא אומר הללויה והן אומרים הללויה וכו'. ופירש רש"י 'ממה שאנו רואים שנוהגין עכשיו בימינו בבתי כנסיות, כדמפרש ואזיל שהיו נוהגין לענות הללויה שתי פעמים ולא יותר, ואומרים כל ההלל עם המקרא עד הודו וכו', ואין זו בקריאת הראשונים שהיו עונים הללויה על כל דבר וכו', ואמר רבא ממנהג של עכשיו אנו למדים מהו עיקר קריאת הלל כשתיקנוהו תחילה, לפי שהכל חייבין בקריאתו ואין הכל בקיאין בו תקנו אחד קורא ואחרים שומעים, והכל עונים מקצת, ועכשיו שכל בני כנסיותינו בקיאין וקורין אותו כולו, ואף על פי כן עונים שתי פעמים הללויה וכו'.

ובסוטה כז ב', 'בו ביום דרש רבי עקיבא אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר שאין ת"ל לאמר ומה ת"ל לאמר מלמד שהיו ישראל עונים שירה אחריו

של משה על כל דבר ודבר כקוראין את הלל, לכך נאמר לאמר, רבי נחמיה אומר כקורין את שמע ולא כקורין את הלל. ופירשו בברייתא 'כגדול המקרא את הלל והן עונין אחריו ראשי פרקים, משה אמר אשירה לה' והן אומרים אשירה לה', משה אמר כי גאה גאה והן אומרים אשירה לה'.

וכן במס' ראש השנה ד' ז' 'בשעת ההלל ראשון מקרא את ההלל'. ופירשו ששליח ציבור מקרא והעם עונים הללויה.

וכתב הרמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ג', 'בכל יום ויום משמונת הימים האלו גומרים את ההלל ומברך לפניו בא"י אל' מ"ה אקב"ו לגמור את ההלל בין יחיד בין צבור, אף על פי שקריאת ההלל מצוה מדברי סופרים מברך עליה אק"ב וצונו וכו'. אבל בראשי חדשים קריאת ההלל מנהג ואינה מצוה, ומנהג זה בצבור לפיכך קוראין בדילוג, ואין מברכין עליו שאין מברכין על המנהג וכו'. מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך היה, אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל מתחיל ואומר הללויה וכל העם עונין הללויה וחוזר ואומר הללו עבדי ה' וכל העם עונין הללויה וחוזר ואומר הללו את שם ה' וכל העם עונין הללויה וכו'. (ותוס' ברכות יד א').

ואין כוונת רב האי שבליל פסח מברכין לקרוא ולא לגמור, שהרי למנהגם לא ברכו כלל 'לקרוא את ההלל' אלא 'לגמור', ובראשי חדשים לא ברכו כל עיקר, אלא כוונתו על עיקרה של ברכה. והביא ראיה מלשון המשנה 'ונאמר לפניו הללויה', שאין זו הכרזה שנאמר הלל שהרי אמר כבר להודות ולהלל וכו', אלא היא תיבה ראשונה מתחילת האמירה, והנה ברכה לא הזכרה שם בין אמירת לפיכך וכו' לתחילת האמירה. או שהיא הכרזה המקרא לומר הלל ולענות הללויה ולא הזכר שמקרא להם ברכה.

ויותר נראה לפרש על פי מה שכתב (ריצ"ג) בהלכות הלל 'שאינה קריאה אלא שירה שאחד מקרא והם עונים הללויה', שבהלל של ליל פסח נוהגים כמנהג הראשון שאין המסובים אומרים כלום אלא עונים אחריו הללויה, מפני שהיא שירה. ובפסחים פה ב 'כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא', יש לפרש קול קריאת הללויה. ורשב"ם מפרש מקול קריאת ההלל, כמנהגם שכולם קוראים יחד, להלן.

שעת ההלל: משנה פסחים ה' ז' 'קראו את ההלל אם גמרו שנו ואם שנו שלשו'. ולהלן ט' ג' 'מה בין פסח הראשון לשני וכו' הראשון טעון הלל באכילתו והשני אינו טעון הלל באכילתו וכו'. ובגמ' פה ב' 'האמר רב משום רבי חייא, כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא'. בשיר השירים רבה ב' ז' 'השמיעני את קולך, זה קריאת ההלל בנועם בשעה שישראל קורין את ההלל קולן עולה למרום, מתלא אמר פסחא בבייתא והלילא מתברא אברייאה'. ובתוספתא סוכה ג' ב' 'שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל ואילו הן שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ויום טוב הראשון של פסח ואילו וכו'. ובמסכת סופרים (שם) מבואר שאומרו בציבור בבית הכנסת. ובתוספתא פסחים י' ח' 'בני העיר שאין להן מי שיקרא את ההלל הולכין לבית הכנסת וקורין פרק ראשון והולכין ואוכלין ושותין וחוזרין ובאין וגומרים את כולו ואם אי אפשר להן גומרים את כולו ההלל אין פוחתין ממנו

ואין מוסיפין עליו. נראה שהלל במקדש הוא ככל שיר על הקרבן, והלל בשעת אכילתו הוא כסדר המשנה שפותח באמירתו ואוכל מצה ופסח ואחר ברכת המזון אומר עיקר הלל [גם חוץ למקומו]. והלל בבית הכנסת הוא כנגד סדר האכילה וניתקן בשביל שאינם בקיאים. (או תקנה בפני עצמה היא – ר"ן בשם רשב"א פסחים קיז ב.).

בא"י אמ"ה אשר גאלנו וכו'²⁷: משנה שם, רבי טרפון אומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חותם. רבי עקיבא אומר כן ה' אלהינו וכו' ושישים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) [מן הזבחים ומן הפסחים] כו', עד ברוך אתה ה' גאל ישראל. תוס', רמב"ם וסרע"ג. וברס"ג 'ורבים מחברינו מוסיפים וכו' והדבור השלישי אתה גאלת וכו' ואף על פי שיש בשלש ההוספות האלה אריכות לשון מרובה, אינן מזיקות למי שאמרן מפני שאינן בתוך תפלה. (תימן, הספריה הבריטית 4841 – 2673). ונוסח המשנה הוא בזמנה"ז אבל בזמן הבית נראה שהיה אומר 'והגיענו ללילה הזה לאכול בו פסח מצה ומרור' (וברמב"ם ח ה' שהשמיט פסח, שמוא משום שסמך על מה שכתב שבזמנה"ז אומר כן יגיענו וכו').

לפיכך וכו' בא"י וכו' ונודה לך שיר חדש וכו' בא"י גאל ישראל: מכילתא דרבי ישמעאל בשלח 'שירו לה' שיר חדש וכו' כל השירות שעברו קראות בלשון נקבה כשם שהנקבה יולדת [...] כך התשועות שעברו היה אחריהם שעבוד אבל התשועה העתידה להיות אין אחריה שעבוד לכך קראה בלשון זכר וכו'. בפסחים קיז ב' 'לפיכך אנחנו חייבין וכו' ונאמר לפניו הללויה, וכן היא גירסת הגאונים והרמב"ם. ובתוס' גרס 'לפיכך וכו' ונאמר לפניו שיר[ה] חדש[ה], וכן נודה לך שיר חדש על גאולתנו דהכי תניא במכילתא כל השירות וכו'. ופירושו שבברכת אשר גאלנו עוסקים בגאולה העתידה, ואילו באמירה 'ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה' הכוונה להלל עצמו שהוא שיר על העבר. ויתכן שהוסיפו לומר תיבות 'שירה חדשה', מפני שחזרו ונחנינו **שיאמרו כל המסובים יחד את כל ההלל כמנהג אחרון של בית הכנסת**, ולא כמנהג וכגרסה שהזכיר רב האי גאון (לעיל). ולשני המנהגים היא קריאה לכל המסובים לפתוח באמירה, ולא סיפור על הלל שאמרו בעבר, על כן נ' של תיבת ונאמר ננקד בחולם.

²⁷ נוסחא ישנה ומנהג תימן: 'אתה גאלת את אבותינו ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה. בהיות אבותינו בתוך ארץ מצרים היו מעונים ומשועבדים תחת יד פרעה מלך מצרים. גם שם פרו ורבו כעפר הארץ וכארזי לבנון גבהו בקומה. דבר פרעה למחות את שמם ולהאביד זכרם מקרב תבל. הוא ועמו בעצה היו ויתחכמו סוד על זרע ישראל. וימררו את חייהם בפרך ובתשניק גדול קצרה רוחם. זרע ישראל אנתה לבש כי יד אויב גברה עליהם. חי וקיים שמע בקולם מלך מלכי המלכים ברוך הוא האזין להם. טוב וישר גדל מהם משה ידיד בחזון הושלח. יחד הראם באותות שדי ובמיני נגעים שנשפטו בני חם. כל בכוריהם לטבח מסר, ראשית בטנם לְדָבָר גדול. לכן נפלה צעקה גדולה במצרים בכי ומספד בכל חוצותיה. מעבדות לחירות יצאו ידידים ואין כושל במספר שבטים. ניהגם בטובו צור עולמים ויגיעם לים סוף ברחמים רבים. סגר הים בהמון גליו שונא רדף בהמון חילו. עיניהם נשאו למרום לבקש רחמים מאביר יעקב. פיהם פתחו גאולי ה' ושבחו למלכם על רוב נפלאותיו. צהל רכבו באויבי עמו להשליך שונאיו אל תוך מצולה. קרע ה' את מי הים וקיים שבועה שנשבע לאבותינו. ראו ידידים בפגרי שונאיהם שהן מוטלין על שפת הים. שירה וזמרה ודברי הלל אמר משה לפני קונו. תהלה ותפארת ודברי תושבחות אמרו פדויים לפני גואלם מושיעם. כן אלהינו ואלהי אבותינו הגיענו בשמ' וכו'.

מן הפסחים ומן הזבחים: כן הוא במשנה שבגמ' בבלי וירושלמי, ברס"ג ורע"ג. ובאורחות חיים בפירוש ההגדה, 'חכם מה הוא אומר פי' שאלה זו נכרת שהוא בן חכם ששואל מדוע אנו מטבלין קודם סעודה, ואוכלים גם כן קליות ואגוזים קודם סעודה שמחלקין להם כדי שישאלו, ודרכן לבא אחר סעודה, ומדוע אנו אוכלין כזית מן הפסח תחלה ואח"כ אוכלין החגיגה ומניחין הפסח אחריה'. אבל בתוספתא פרק ה' 'חגיגה הבאה עמו היא נאכלת תחלה כדי שיהא פסח נאכל על השובע'. וברמב"ם 'מן הזבחים ומן הפסחים', וכן בתוס' קמז ב' 'גרסינן שם מן הזבחים ומן הפסחים שהחגיגה ארבעה עשר נאכלת קודם לפסח לפי שהפסח נאכל על השובע'. וקצת יש לדקדק כן במשנה קבא א' 'ברך ברכת הפסח פטר את של זבח, ברך את של זבח לא פטר את של פסח, דברי רבי ישמעאל. ר"ע אומר לא זו פוטרת זו, ולא זו פוטרת זו'.

חתימת הברכה: פסחים קיז ב' 'אמר רבא קריאת שמע וחלל גאל ישראל, דצלותא גואל ישראל, מאי טעמא, דרחמי נינהו'.

ברכה על כוס שני לפניו ולאחריו²⁸: בסרע"ג, 'ומברכין בפח"ג בפני עצמו, מאי טעמא מפני שכל אחד ואחד מצוה בפני עצמו הוא. ושוב טעם אחר, בסעודה של כל השנה אעפ"י שיושבין וקבועין על היין והזן שותין, כיון שברכו ברכת המזון צריכין לברך בפח"ג וכו', כיון שהפסיק ברכת המזון, שאין יכול לשתות בין ברכה לברכה חייב לברך בפח"ג. וכן בני מסיבה שהיו יושבין וקבועין על היין ושותין ועמדו להתפלל וכו', כיון שעמדו להתפלל ואין יכולים לשתות בתוך התפלה נעשו כמי שהפסיקו וחייבין לברך, אף כאן כיון שאמר ההגדה ואין יכול לשתות בתוך ההגדה, כמי שהפסיק דמי וצריך לברך. ומן הטעמים הללו למדנו שארבעתן צריך לברך על כל אחד ואחד בפח"ג בפני עצמו'.

וברי"ץ גיאת 'זהכי אמר מר רב נטרונאי וד' כוסות הללו כל אחד ואחד מהן טעון ברכה בפני עצמה וכן אמר מר רב עמרם. **ומר רב כהן צדק ומר רב יוסף בר מר' אינו מברך בפ"ה אלא על כוס של קדוש וכוס של ברכה**. ולענין ברכה לאחריהן אמר מר רב האיי כוס של קדוש שלפני ברכת המזון כיון שיש לו כוס לברך עליו ברכת המזון אין צריך לברך אחריו על הגפן וכו'. ואמר מר רב שריא ומר רב האיי ד' כוסות הללו כל אחד טעון ברכה לפניו משום דבתר קדושה אתסר ליה למשתי עד שדורש מארמי אבד אבי וחותם בגאולה. וכן כד אמר הבו ונברך ברכת המזון איתסר לה למשתי עד דמברך, וכן כד מברך בין שלישי לרביעי לא ישתה עד שיאמר החלל וברכת השיר, אלא לאחריו אמאי מחייב על כל חד וחד הא יתיב ודעתיה אשאר כוסות הלכך מברך ברכה אחרונה ודיו. ואמר מר רב עמרם וד' כוסות הללו מותר לשתות בין כוס של קדוש לכוס הגדה בלא ברכה, אבל כיון שבירך אסור לשתות שם אלא על [כוס] ברכה וכוס ד' של הלל'.

בסרע"ג, 'וארבע כוסות של פסח מותר לשתות בין כוס קדוש לכוס הגדה, ובין כוס הגדה לכוס ברכה על מזונו. ואחר מזונו כמה שירצה ישתה בלא ברכה. אלא כיון שבירך אסור

²⁸ לעיל בדין כוס ראשון. וקיי"ל שאין ההלל והברכה הפסק ומ"מ כל כוס צריך ברכה לעצמו. וכשרוצה לשתות בין הכוסות אי"צ ברכה, אלא א"כ הסיח דעתו מלשתות. (תעב משנ"ב סקל"ד ושעה"צ מט).

לשתות אלא אותו כוס של ברכה וכוס רביעי של הלל. שכך שנינו, מזוגו לו כוס שלישי, מברך על מזוגו, רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר. בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה. ומה הן הללו, בין ראשון לשני ובין שני לשלישי. ומה מעם שאמרו חז"ל בין שלישי לרביעי לא ישתה, דאין מפטירין אחר פסח אפיקומן ואין אנו אומרים בין ראשון לשני ובין שני לשלישי, מכלל שבין ראשון לשני ובין שני לשלישי מותר.

בפסחים קח א' 'בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, בין שלישי לרביעי אם רצה לשתות לא ישתה', ופירש רש"י (ורשב"ם) 'בין הראשון לשני'.

ובתוס' קג ב' 'וא"ת א"כ אמאי מברכין בכוס שני שאחר הגדה בפח"ג אפילו תהא הגדה טעונה כוס אין צריך לברך דלא הוי הפסק כדאמר הכא וי"ל דהגדה וחלילא נמי הוי הפסק. ואף על גב דבין ראשון לשני אם רצה לשתות ישתה מכיון דהתחיל אשר גאלנו אסור לשתות והוי כמו ברכת המזון דמסקינן הכא דצריך לברך, ומ"מ חשיב קידוש במקום סעודה דלענין זה לא חשיבא הגדה הפסק. ולמאי דפרישית דהויא הגדה הפסק צריך לברך אחר ירקות בורא נפשות וגם נראה לברך אחר כל ארבע כוסות על הגפן חוץ מכוס שני הסמוך לסעודה'.

וברי"ף כד א' 'ואמרי רבואתא הואיל וכל אחד ואחד מצוה בפני עצמו הוא ברכינן בפח"ג אבל כסא וכסא ומסייע להאי סברא וכו' שמעינן השתא דכי היכי דלענין ברכת המזון כיון דלא אפשר למשתי וברוכי בהדי הדדי הויא הפסקה כו' הכי נמי כיון דלא אפשר ליה למיקרי ומשתי בהדי הדדי צריך לחזור ולברך בתר דגמר הגדה ובתר דגמר הלילא בורא פח"ג, וסברא מעליא הוא והכין מיבעי למיעבד'.

נטילת ידים לאכילת מצה²⁹: פסחים קטו ב' 'אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש, נטל ידיו בטיבול ראשון נטל ידיו בטיבול שני. אמרוה רבנן קמיה דרב פפא הא בעלמא איתמר, דאי סלקא דעתך הכא איתמר למה לי נטילת ידים תרי זימני הא משא ליה ידיה חדא זימנא. אמר להו רב פפא אדרבה הכא איתמר דאי סלקא דעתך בעלמא איתמר למה לי תרי טיבולי, אלא מאי הכא איתמר נטילת ידים תרי זימני למה לי הא משא ליה ידיה חדא זימנא, אמרי כיון דבעי למימר אנגדתא וחלילא דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע'. ופירשו בתוס' 'לאו דוקא נקט בטיבול שני דהא עביד ליה בתר המוציא דבעי נטילת ידים אלא אגב טיבול ראשון נקט טיבול שני והנטילה נמי גם לצורך טיבול באה'.

הברכה על הנטילה: סרע"ג, 'אלא בפסח, שכתבת והרי בפסח מברך שלשה פעמים, מנין לך זו ומי אמרה לנו והיכן מקומה, לא מצינו לא במשנה ולא בתלמוד שמברך שלשה פעמים, ומי שאומר כן דברי בורות הן. בשלמא שתי פעמים ודאי קא אמרינן, אדבריה רב חסדא וכו'. שמא עדיין יש בידכם לאותה טעות שפירשו רבנן שבמקומכם לפני מר רב שר שלום גאון ז"ל, שאנו מברכין בפסח ענט"י ועל רחיצת ידים ועל שטיפת ידים,

²⁹ וכן אם בזמנה"ז אין חיוב נטילה לטיבולו במשקה עדיין לא קיים תקנת נטילה.

וסימן נר"ש. וצוה וכתבו לכם שטעויות גדולה היא זו, חכמים ובעלי תורה כמותכם יעשו כטעויות זה מה נשתנה פסח מכל ימות השנה. ועוד לא מצינו רחיצה ושטיפה כל עיקר. שמא במקדש כשהיו כהנים רוחצים היו מברכין על רחיצת ידיהם, שנאמר ורחצו אהרן ובניו. ועכשיו הודע את רבנן ושאר ישראל שלא יטעו ולא יעשו אלא כמו שפירשנו לך'.

אכילה וברכה על מצה³⁰: ברכות לט ב' 'אמר רב פפא הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע, מאי טעמא לחם עני כתיב. אמר רבי אבא ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות, מאי טעמא לחם משנה כתיב. אמר רב אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא. וכתבו התוס' זמ"מ אין לבצוע כי אם על השלמה, ועל הפרוסה יברך על אכילת מצה, וכורכים ואוכלים משתיהן יחד כדי שיהא נראה כבוצע על הפרוסה וכן המנהג, אבל אין לעשות המוציא וגם על אכילת מצה מן הפרוסה דהוי כעושה מצות חבילות חבילות. ונראה לי דהא הוי ברכה של נהנין ואינם נקראים חבילות חבילות דהא אקידוש מברכים קידוש וברכת היין. ורבינו מנחם מווינ"א היה רגיל לעשות הכל על הפרוסה, ואין השלמה באה כי אם בשביל לחם משנה. והר"י היה רגיל לברך תחלה ברכת המוציא על שתיהן קודם שיבצע ואחר כך מברך על אכילת מצה ובצוע משתיהן אחר כך, ואין זה חבילות מאחר שהיה עושה על שתיהן, ופעמים מפיק הר"י נפשיה מפלוגתא ולא היה רוצה לשנות המנהג והיה מברך על השלמה תחלה המוציא והיה בוצע קצת לא היה מפרידה עד שיברך על הפרוסה על אכילת מצה ובצוע משתיהן יחד. **ומבואר בתוס' פסחים קטז א שדעתם להצריך ג' מצות שתיים שלימות ואחת הפרוסה.**

בתשובה ג' שערי תשובה רכ"ב, רב שרירא ז"ל, אנשי מזרח בוצעין על שתי ככרות בשבת משום לחם משנה, אנשי א"י אין בוצעין אלא על אחת שלא להכניס כבוד ע"ש בשבת, והלכ' רווחת היא בכל מקום שאין בוצעין בשבת ובימים טובים אלא על שתי ככרות, ובלייל פסח על אחת וחצי והן כמו שתי ככרות משום לחם עוני שהיא החצית'.

וכן ברם ג' זיקה בידו כבר וחצי ויברך המוציא, ואם היה ליל שבת יברך על שתי ככרות וחצי, ויחלק להן ולא יאכלו ולא ידברו אלא כל אחד מהם יחזיק את הפרוסה בידו עד שיברך המברך אשר קדשנו וכו' על אכילת מצה'.

וברמב"ם חו"מ ח' ז'לוקה שני ריקין חולק אחד מהן ומניח פרוס לתוך שלם ומברך המוציא לחם מן הארץ, ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים משום שנאמר לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה'.

³⁰ נחלקו הגאונים אם מוסיף על הפרוסה אחת שלימה או שתיים, ודעת הרמב"ם שמברך על חצי ופרוסה, והתוס' סוברים שמברך על חצי ועוד שתי שלימות. ובברכת המוציא צריך להגביה את כולם כי מברך על שתי השלימות מחמת יו"ט, ואת הפרוסה גם כן צריך לכלול בברכה. אבל בברכת אכילת מצה היה לו ליטול את הפרוסה בלבד, אלא משום ברכת המוציא על השלימות יש לו לאכול גם מהשלימה לכן מברך על השלימה העליונה ועל הפרוסה, משנ"ב תעה סק"ב וכן משמע בסרע"ג.

ובתשובות רב נטרונאי גאון או"ח קמ, [הכי] אמר מר רב נטרונאי וליפין רפתא דלחמא ענייא בשרירא ומברכין המוציא [ו] על אכילת מצה. **והיכא דמיקלע פסחא בליליא דשבתא, בצע על תרתי ופרוסא.**

וכן בהלכות גדולות יא, 'אמר רב פפא הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע, מאי טעמא לחם עוני כתיב ביה. והיכא דמיקלע פסחא בליליא דשבתא בצע על תרתי ופרוסא.'

ובפסחים שם, 'אמר שמואל לחם עני לחם שעונין עליו דברים. תניא נמי הכי לחם עני לחם שעונין עליו דברים הרבה. דבר אחר לחם עני עני כתיב, מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה. ופירש רש"י אף כאן בפרוסה לברך על אכילת מצה, ושתי שלימות מייתי משום ברכת המוציא, דלא גרע משאר ימים טובים שצריך לבצוע על שתי ככרות שלימות, ובוצע מאחת מהשלימות.'

ובתשובה"ג שע"ת רפז, 'ואיכא מרבוותא דאמרי דכיון דשתיהן מחוייבות לברכת המוציא היאך תצא אחת מהן לברכה אחר' לברך עליה אכילת מצה, דהא חזינן דעל נהמא לא מברכין תרי ולא אתחייב בתרתי ברכאן. אלא אוחו שתי ככרות שלימות ופרוסה מאותן פרוסות ההיא דאגביהה ואמר מצה זו, וכיון דאגביהה לשם מצה עלה מברך ברכת מצה דהא זימנה לברכת מצה ואמר מצה זו ולא אחרת, ועל אותן שתי ככרות שלימות מברך המוציא ועל אותה הפרוסה על אכילת מצה ההיא דאגביהה לכך, ואוכלי' ההוא עליונה מאותן שתי שלימות לשם מוציא והפרוסה לשם מצה ואחרת מניח לה לכרוך עם החזרת בלא ברכה וכורך אותה עם המרור דהא ברכ' אינה צריכה כיון שמונחת היתה בברכת המוציא. ואנן רגילי' כלישנא קמא משום לחם עוני דהרבה עבדי הכי, ואיכא מאן דעביד כלישנא אחרתא.'

באוצה"ג פסחים קיד א' 'שאלו [אנשי קירואן למר רב שרירא גאון] למה לוקחין ג' מצות בלילי פסחים לא פחות ולא יותר וכו'. והשיב להם רמז מן התורה הוא לג' שאין שאמר אברהם לשרה וכו', ולמה מברכין **המוציא על הפרוסה** ולא על השלימה זכר ללחם עני שאין להם לחם שלם אלא פרוסות. ואמר רב פפא הכל מודים לענין פסח וכו' ולמה בוצעין עוד מצה אחרת לאכול עם מרור לקיים מה שנ' על מצות ומרורים יאכלהו ולמה אין מברכין עליו משום דהוא רק זכר למקדש'.

וכן בסרע"ג 'נוטל שתי ככרות ופרוסה ומניחה בתוך שלימה ובוצע משתי ככרות, **ומברך קודם** ברוך וכו' המוציא לחם מן הארץ ואינו אוכל, וחוזר ונוטל הפרוסה כשהיא בתוך שלימה ובוצע, כמו שאחז"ל אמר רב פפא הכל מודים לענין פסח שמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע מה טעם לחם עני כתיב ביה. ומברך ברוך וכו' וצונו לאכל מצה. וכו' ומי שמבקש לקדש בפסח בבית הרבה וכו', אוחזין שתי ככרות שלמות ופרוסה מאותן פרוסות שהגביהן ואמר עליהם מצה זו ובוצע. ומנין שאנו חייבין לבצוע על שתי ככרות ביום טוב, וכו' נעשה יום טוב כשבת, וחייב לבצוע על שתי ככרות ביום טוב. לפיכך אוחו

שתי ככרות ופרוסה ובוצע פרוסה משתי ככרות וכו', ואחר שיבצע ומברך המוציא לחם מן הארץ, חוזר ומברך לאכל מצה, ומטבל בחרוסת ואוכל.

ברכת המצות על המצה: בפסחים קטו א' 'מברך על אכילת מצה ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור ואכיל, והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל'. וכן ברמב"ם חו"מ ח' ח'. אבל בה"ג יא 'לאכול מצה', וכן בתשו' רב נטרונאי גאון קמא, וסרע"ג, ובשע"ת רעט, ובתשו' גאוני מזרח ומערב קיא.

טיבול במלח³¹: ברס"ג 'יחזיק את הפרוסה בידו עד שיכרך המברך וכו' וטבלו במלח ויאכלו'. ובסרע"ג 'ומטבל בחרוסת ואוכל', וכן הוא ברמב"ם שם. ובמהרי"ל (מנהגים) 'מצה דברכת המוציא שתי לילות דפסח אין טובלין במלח כמו בשאר השנה משום חיבת מצה, ולית דין צריך בשש עד שיביא מלח, כדאמרין גבי מגילה עשרה קורין ועשרה מתרגמין ושמע אחד מהן יצא. וטעמא נמי משום חיבת נס נותן לב לשמוע, אף על גב דאמר בעלמא תרי קלי בהדי הדדי לא משתמע. ומהר"ש טבל בציעת המוציא במלח ואמר מצה במילחא אינה נאסרת אלא משום חימוץ. ואמר אפילו מצות הכריכה מותר למולחא'. אבל הראב"ד בתמים דעים כז כתב 'ומצה של מצה נחגו שלא לתת בה מלח מפני שהי' כתבלין ומצה עשירה הוא אבל בשאר לחם מותר כדברי הרב רבי יצחק ז"ל'.

אכילה וברכה על מרור³²: שם עמ' ב', 'פשיטא, היכא דאיכא שאר ירקות מברך אשאר ירקות בורא פרי האדמה ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור ואכיל. היכא דליכא אלא חסא מאי אמר רב הונא מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל, ולבסוף מברך עליה על אכילת מרור ואכיל. מתקיף לה רב חסדא לאחר שמילא כריסו הימנו חוזר ומברך עליה, אלא אמר רב חסדא מעיקרא מברך עליה בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל, ולבסוף אכיל אכילת חסא בלא ברכה. בסורא עבדי כרב הונא, ורב ששת בריה דרב יהושע עביד כרב חסדא. והלכתא כוותיה דרב חסדא. רב אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקות, לאפוקי נפשיה מפלוגתא.

זכר למקדש כהלל: שם עמ' א' 'אמר רבינא אמר לי רב משרשיא בריה דרב נתן, הכי אמר הלל משמיה דגמרא לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול, משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה

³¹ בשאר ימי הפסח אם לא מטעם פת נקיה יש לדקדק לטבול במלח כיון שנהגו לא לערב שום דבר בקמח שמא יבא לידי חימוץ. ובלבוש הוסיף עוד טעם שלא לטבול כזית מצת מצה במלח מפני שכך הוא יותר נחשב לחם עוני, ודבריו קרובים לדברי הראב"ד. ובתוספתא אמרו (ב כא) 'יוצאין במצה מתובלת', וכתבו תוס' (קטו א ד"ה אתו) 'לא אתו בשמים ומבטלו למצה דאין מן הבשמים כי אם דבר מועט ודלא כאותן שאסרו מצה מתובלת בשם רש"י אף בימים אחרונים משום דמחמעי לה'.

³² כתבו הפוסקים שבברכת הכרפס יכוין לפטור גם את המרור, ולענין ברכה אחריו כתב החינוך (בא כ"א) שמברך בורא נפשות על שניהם אחר אכילת מרור, וכ"כ הרשב"א בתשובה (ח"א רמ"א). אמנם במשנה משמע שהמרור נאכל דרך סעודה עם המצה והפסח כדרך שאוכלים כל השנה ירק לפרפת עם הבשר והפת, ומצוות הלילה באכילת מרור דוקא. ונראה שלא היה מנהג הארצות הקרות כן ולא היו אוכלים ירק אלא מבושל, אבל מנהג ארץ ישראל כיום באכילת ירק חי בסעודה וא"כ אי"צ כלל ברכה עליו.

דאורייתא. ואפילו למאן דאמר מצות אין מבטלות זו את זו הני מילי דאורייתא בדאורייתא, או דרבנן בדרבנן, אבל דאורייתא ודרבנן אתי דרבנן ומבטיל ליה לדאורייתא. מאן תנא דשמעת ליה מצות אין מבטלות זו את זו הלל היא, דתניא אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן, שנאמר על מצות ומררים יאכלהו. אמר רבי יוחנן חולקין עליו חביריו על הלל, דתניא יכול יהא כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן, תלמוד לומר על מצות ומררים יאכלהו, אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. מתקיף לה רב אשי אי הכי מאי אפילו, אלא אמר רב אשי האי תנא הכי קתני יכול לא יצא בהו ידי חובתו אלא אם כן כורכן בבת אחת ואוכלן, כדרך שהלל אוכלן, תלמוד לומר על מצות ומררים יאכלהו, אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן מברך על אכילת מצה ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור ואכיל. והדר אכיל מצה וחםא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל.

ברמב"ם חו"מ ח' ז' לוקח שני ריקין וכו' חולק אחד מהן ומניח פרום לתוך שלם ומברך המוציא לחם מן הארץ וכו'. ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת ומברך וכו' אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצות ומרורים ואוכלן. ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו מברך על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו.

בריצ"ג 'כורך מצה בחזרת ומטבל בחרוסת ואוכל זכר למקדש כהלל הזקן שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן משום שנאמר על מצות ומרורים יאכלהו'.

אמירת זכר למקדש³³: במנהיג כתב 'ויראה לי כי הבא לקיים מצוה מובחרת ולצאת ידי חובה כרבנן כהלל לא יסוח בנתיים אחרי הברכות שבירך על המצה ועל המרור עד שיעשה כתרווייהו להעלות הברכות לכל הסדר, ומ"מ אם סח שיחת חולין שאינו מן העניין אין צריך לחזור ולברך על הכריכה כמו שאמרנו בהלכו' ר"ה גבי ברכות של תקיעת שופר, ועוד דאין יכול לברך, וכי לאחר שמילא כריסו מהן יחזור ויברך'.

ובמעשה רוקח (לר"א מגרמיזא) מ"ט, 'ומצאתי כתוב בצפנת פענח שפורסין מצה ראשונה לשנים ויניח חצי תחת המפה ובוצע ראשונה ומברך על הפרוסה על אכילת מצה ועל השני' המוציא ועל השלישית זכר למקדש כהלל'. וכן הוא במחזורים ישנים 'ואומר זכר למקדש כהלל ואוכל' (אשכנז ה' פ"ו הספריה הבריטית 2772 - 14762 - מנהג קנדיה 9150, ודפו"י פאנו רסג מנהג אשכנז, בולוניה ש' מנהג רומא, ונציה שמ"ד/שנ"ח מנהג ספרד).

ובמרדכי שם, 'מן הדין היה לנו לעשות הכריכה לבסוף של הסעודה כדרך שהיו אוכלין הפסח על מצות ומרורים לאחר הסעודה, אלא הואיל והתחיל [במצות] מצה ומרור בתחלת הסעודה הולך וגומר כל מצותו'. ואולי הנהיגו לאכלו מיד אחר מצה ומרור מפני הפסק לברכה.

³³ הבה"ל הקשה על מנהג העולם למה לא תהיה האמירה הפסק כמו שאר שיחה. אמנם יש לקיים המנהג שאמירה זו היא מעניין האכילה שמפרש ואומר שאינו אוכל באופן זה מפני שתאב לכך, אלא לשם מצוה. ודברי המנהיג מתפרשים על דיבור שאינו מן הענין.

שפך חמתך וכו' שפך עליהם וכו' תרדף באף: תהלים עט ו', סט כ"ה, איכה ג ס"ו. ואינו מתקנת סדר ההגדה אלא מנהג (מאירי פסחים צט ב', אור זרוע פסחים רנו), וברס"ג ריז"ג ורמב"ם לא הביאו אמירת פסוקים אלו. בסרע"ג הביא רק שני פסוקים ראשונים, במחזור רומא רק פסוק ראשון. ובמחזור ויטרי 'שפוך חמתך וכו'. תהי מירתם נשמה באהליהם אל יהי יושב. יהיו כמוץ לפני רוח ומלאך ה' דוחה. יהי דרכם חושך וחלקלקות ומלאך ה'רודפם. תן להם כפעלם וכרוע מעלליהם כמעשה ידיהם תן להם השב גמולם להם. האשימם אלהים יפלו ממועצותיהם ברוב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך. תן להם מה תתן תן להם רחם משכל ושדים צומקים. תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה'.

ברכת ההלל אחר ברכת המזון: תוס' ברכות יד א' 'ימים שהיחיד גומר וכו' בלילי פסחים יש שמברכין פעמים בתחלה לקרות ואחר הסעודה אחר שפוך מברכין לגמור ומייתי ראייה מירושלמי מההיא דמייתי עלה דכל הברכות פותחין בברוך וכו' ופריך והרי סופה פירוש יהללך דאינה סמוכה שהסעודה מפסקת ואפ"ה אינה פותחת בברוך, ומשני שנים הנה אחת להבא ואחת לשעבר, פירוש אחת להבא זו היא אותה ברכה שמברכין אחר אכילה לגמור ולאותה ברכה היא סמוכה, אחת לשעבר היינו אותה שבירך קודם אכילה, אלמא דמברכין שני פעמים. אבל זה הפירוש אינו מיושב וכו'. בתשב"ץ צט, 'ומברך קודם קריאת ההלל לקרא את ההלל וכן לאחר שפוך חמתך וכו' אז הוא מברך לקרא את ההלל'. וברוקח רפג. ורא"ש פסחים י לב.

ברכת השיר: פסחים קיז ב' 'רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר וכו'. מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללך ה' אלהינו ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי וכו', ואומר עליו הלל הגדול. ולא פירשו את נוסח הברכה, ובנוסח שלנו יש בנשמת וישתבח אריכות דברים. וכן ביומא פז ב' 'מצות וידוי וכו' יחיד אחר תפלתו ושליח צבור אומרו באמצע, מאי אמר, אמר רב אתה יודע רזי עולם, ושמואל אמר ממעמקי הלב וכו'. ונוסח 'ממעמקי הלב' לא התפרש. ובברכות נט ב' 'מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה. מאי מברכין אמר רב יהודה מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת לנו, ורבי יוחנן מסיים בה הכי אילו פינו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך וכו' עד תשתחוה, ברוך אתה ה' רוב ההודאות. רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא האל ההודאות, אמר רב פפא הלכך נימרינהו לתרויהו רוב ההודאות והאל ההודאות'.

ואמירת ישתבך שמך וגו' לא הוזכרה, אבל היא חותמת פסוקי דזמרה של כל יום, ובשבת נוספה עליהם תפילת נשמת, וכן הוא ברס"ג וסרע"ג. ויש לתמוה על שברכת יהללך היא קצרה ביותר לעומת ברכת נשמת וישתבח. ונראה שהכינוי במשנה [ואומר עליו] **ברכת השיר** יכול להתפרש על שירת ההלל, או שברכת השיר פירושה **ברכת הזמרה**, היא הברכה החותמת פסוקי דזמרה[ה] הנאמרים בכל יום. וזו שיטת רבי יוחנן שחותמים בפסוקי דזמרה, ובהוספת נשמת באריכותה בשבת ויו"ט. ושיטת רב יהודה שאין חתימתה אלא ביהללך ככל הלל.

ותפילת אילו פינו וכו' על הגשמים יתכן שנאמר כחלק מתוך תפילת נשמת, וגם מסקנת הגמ' לחתום קל ורוב ההודאות אינו כחתימת נוסח התפילה.

חתימת הברכה: פירשו בתוס', 'נראה הכי פירושו אף נשמת כל חי אחר יהללך דאי לא תימא הכי אנן כמאן עבדינן, וקורא נשמת כל חי ברכת השיר לפי שבשבתות אומרים אותו אחר פסוקי דזמרה. ורבינו חיים כהן לא היה חותם ביהללך כי אם בנשמת לבדו משום דלישנא דברכת השיר משמע חדא ברכה'.

בסרע"ג, 'כן אמר מרנא ורבנא משה ריש מתיבתא, יחיד אחר מזונו בלילי פסחים חייב לגמור את ההלל ולומר יהללך ולחתום, שכך שנינו מזונו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר. אילו אמרנו אומר עליו את ההלל, הייתי אומר כהלל של ראש חדש, עכשיו ששנינו גומר, יחיד חייב לגמור ולחתום אחריו. חלוקין רב יהודה ור' יוחנן, דקא אמרינן מאי ברכת השיר, רב יהודה אמר יהללך, ר' יוחנן אמר נשמת כל חי, והלכה כרב יהודה. וכך מנהג בשתי ישיבות'. ורמב"ם חו"מ ט' י'.

ברס"ג 'יהללך וכו' בא"י מלך העולם הקל המלך המהולל המשובח והמפואר בפינו ובפי כל הנשמות מלך קל חי וקים משובח שמו תמיד ימלוך לעולם ועד'.

וכוונת תוס' על שהיו נוהגים לחתום ביהללך ושוב לומר הלל הגדול שהוא הודו לה' וכו' נשמת וכו' ולחתום בישתבחה, ואח"כ שותים כוס רביעית. וסברו שהלכה כרבי יוחנן ופירשוהו שמצריך להוסיף אף תפילת נשמת אחר חתימת יהללך. ורבי חיים כהן פירש שאומרים אף הודו וכו' ונשמת אבל אין חותמים אלא פעם אחת בסוף.

הלל הגדול: 'תנו רבנן רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול דברי רבי טרפון, ויש אומרים ה' רעי לא אחסר. מהיכן הלל הגדול רבי יהודה אומר הודו עד נהרות בבל, ורבי יוחנן אומר משיר המעלות עד נהרות בבל'. כן הגרסה לפנינו, וברע"ג, 'אם רוצה לשתות כוס אחד אחר ארבעה כוסות, חוזר ואוחז כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול וחוזר וחותם ביהללך. שכך שנו חז"ל תניא חמישי אומר עליו הלל הגדול, דברי ר' טרפון וכו', מכאן למדנו שארבעה כוסות חובה, חמישי רשות, אם רוצה שותה ואומר עליו הלל הגדול ואם לאו פטור. וצריך לומר אחר הודו לאל השמים כי לעולם חסדו, יהללך וכו' וחותם. וכך שדר רב כהן צדק גאון ז"ל. וכן גרס בר"ח וברי"ף. וכן כתב הרמב"ם 'ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והוא מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות, ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה'.

אבל ברס"ג כתב, 'והמוסיף מרצונו כוס חמישי יאמר הודו לה' וכו' וזה יהיה אחר שהשמיט יהללך עד שיאמרו אחרי מזמור הזה'.

בריצ"ג, 'כוס חמישי אומר עליו את ההלל דברי ר' טרפון. הכי אמר מר רב שר שלום כוס חמישי רשות הוא אם רצה לשתותו ואם לאו פטור דארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, מכאן למדנו שד' כוסות חובה חמישי רשות. ואמר מר רב עמרם אם רצה לשתות כוס

אחר ארבעה כסין, חוזר ואוחז כוס חמישי ואומר עליו ההלל וחוזר וחותם יהללך, שכך שנו חכמים תנא חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וי"א [ה'] רועי לא אחסר. ואי זהו הלל הגדול רב יהודה אמר מחודו עד על נהרות בבל וכך אנו נוהגין. וצריך לומר אחר חודו לאל השמים יהללך. וכך סדר רב כהן צדק. וכן אמר מר רב משה אי ניהא ליה למישתי ה' אומר עליו ההלל הגדול ואי נמי דמתרמי בדוכתא אחריתי ואמרי הלל הגדול אמר בהדיחון ושתי. ונשאל מרב האיי אשכחנן למרנא סעדיה דאמר ומי שרוצה לשתות כוס ה' ולומר עליו ההלל הגדול מניח יהללך ואומרו לאחריו.

ונראה מדבריו שאם כוונתו מתחילה לשתות כוס חמישי מניח ברכת יהללך לסוף. ואם רק אחר שסיים הלל וברכת יהללך נמלך לשתותה, חוזר ואומר אחר הלל הגדול ברכת יהללך.

ועוד בריצ"ג שם (לענין ברכת השיר אחר כל כוס וכוס), 'נשאל מרב האי, אשכחנא למרנא סעדיה דאמר ומי שרוצה לשתות כוס ה' ולומר עליו ההלל הגדול מניח יהללך ואומרו לאחריו וכו', ועכשיו אתנו תלמידים לקמן ואמרו כי על כל כוס וכוס צריך ברכה לאחריו כמו שצריך לפניו, ואומר יהללך אחר הלל וחותמין האל המלך המהולל בתשבחות, ונסבין כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול עד סופיה דמזמורא וחותמין בנשמת כל חי ברוך הבוחר בשירה וזמרה חי העולמים ושותה וכו', והשיב וכו' אבל אנו לא נהגנו בכוס חמישי כל עיקר'.

פיוט [ובכן ויהי בחצי הלילה] אז רוב נסים: חלק ה מקרובה ליום א של פסח 'אוני פטרי רחמתי' (מחזור יני).

פיוט [ובכן ואמרתם זבח פסח] אומץ גבורותיך: חלק ו מן הקרובה 'אסירים אשר בכושר שעשעת' (ר"א בריבי קליר).

פיוט [כי לו נאה כי לו יאה] אדיר במלוכה: פיוט לליל פסח. בכת"י ודפוסים ישנים שלשה פיוטים ראשונים נאמרו מיד אחר ישתבח לפני שתיית כוס רביעית, בתשב"ץ צט בשם מהר"ם 'שותה כוס רביעי לאחר שיאמר כי לו נאה כדי שלא יהא צמא קודם שישכב'. אבל ברוקה כתב 'ומוזגין כוס חמישי ואומר הלל הגדול חודו נשמת ופיוטים אחרים אז רוב נסים ואומץ גבורותיך, פרי הגפן ושותין כוס חמישי בלא הסיבה'. ושם תחילת מנהג אמירת הפיוטים לפני שתיית הכוס, היתה כששתו כוס חמישי. או שהוא כמנהגם לומר פיוטים בתוך ברכות קריאת שמע.

ובשבלי חלקט 'מוזגין כוס רביעי וגומרין את ההלל וכו' ונהיגין למיעבד כתרומיהו וחותמין יהללך. ואח"כ אומר נשמת כל חי וחותמין מלך מהולל בתשבחות וכו' ואומרים חודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו דתניא [כוס] חמישי אומרים עליו הלל הגדול וכו', ומברכין בורא פרי הגפן ושותין בהסיבת שמאל. ונהיגין לומר רהיטין ופיוטין המסודרין בדברי שבח והודאה וכן ראוי לרבות בהלל ובהודאה לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו על ישראל'. משמע שהן נאמרים לבסוף.

חפץ מידור פסח: פיוט אחר ברכת על הגפן, לקט יושר או"ח השמטות צה ב'. בתוך חלק ז' מקרובה לשבת הגדול 'אלקים בצעדך הכות פתרום' (רבי יוסף בר שמואל טוב עלם).

פיוט אדיר הוא: פיוט לסדר הגדה של פסח.

פיוט חד גדיא: הגדה דפוס פראג ש"נ (ביידיש). בראשית רבה לח יג 'תרח עובד צלמים היה, חד זמן נפיק לאתר הושיב לאברהם מוכר תחתיו וכו' נסביה ומסריה לנמרוד. א"ל נסגוד לנורא, א"ל אברהם ונסגוד למיא דמטפין נורא, א"ל נמרוד נסגוד למיא, א"ל אם כן נסגוד לעננא דטעין מיא, א"ל נסגוד לעננא א"ל אם כן נסגוד לרוחא דמבדר עננא, א"ל נסגוד לרוחא א"ל ונסגוד לבר אינשא דסביל רוחא, א"ל מילין את משתעי אני איני משתחוה אלא לאור, הרי אני משליכך בתוכו, ויבא אלוה שאתה משתחוה לו ויצילך הימנו'.

פיוט אחד מי יודע: לא נודע מקורו. (ומנה תשעה ירחי לידה עם כל אלו, משום שהוא יסוד קיום עם ישראל).

ליל שימורים: אוצה"ג פסחים קט ב, 'אמר רב נחמן אמר קרא ליל שימורים ליל המשומר ובא מן המזיקין. מצאתי במגילת סתרים, ראיתי מרבנא אלוף, אבא לא היה סוגר דלתי הבית אשר אנו יושבין בו כלל, מעידנא ועד עתה כך מנהגינו שלנו, ודלתות הבית פתוחות כשיבא אליהו נצא לקראתו במהרה בלא עיכוב. ואמרינן בפסח עתידין ליגאל שנאמר ליל שימורים הוא לה' ליל המשומר [ובא] מששת ימי בראשית, [תשורין] מראש אמנה מזהיר שלא ינעלו הבית בשביל אמנה שדבר הקדוש ברוך הוא ובשכר האמונה עתידין ליגאל'. ושמא על שם שמספרים ביציאת מצרים כל הלילה, כי בלשון ערב שורש 'סמר' מבטא קיום באפילה ולילה'.

נוסח הרמב"ם	נוסח מסורה
<p>בבהילו יצאנו ממצרים הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים כל דכפין ייתי וייכול כל דצריך לפסח ייתי ויפסח, שתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, שתא הכא עבדי לשתא דאתיא בני חורי.</p>	<p>הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. כל דכפין ייתי וייכול כל דצריך ייתי ויפסח, השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין.</p>
<p>מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה והלילה הזה כולו מצה, שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות והלילה הזה מרור, שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסובין והלילה הזה כולנו מסובין.</p>	<p>מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה, שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות והלילה הזה מרור, שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים, שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין הלילה הזה כולנו מסובין.</p>
<p>עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, ואילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים</p>	<p>עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, ואילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו</p>

לפרעה במצרים, ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך ביציאת מצרים הרי זה משובח.

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קרית שמע של שחרית.

אמר להם רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות, וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה, כל ימי חיך להביא את ימות המשיח.

לפרעה במצרים, ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות, וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה, כל ימי חיך להביא את ימות המשיח.

ברוך המקום ברוך הוא ברוך שנתן תורה לעמו ישראל, ברוך הוא. כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול.

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם, אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם, לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר, ואף אתה הקהה את שניו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, לי ולא לו, אילו היה שם לא היה נגאל.

תם מה הוא אומר מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים.

ברוך המקום שנתן תורה לישראל עמו, ברוך הוא, כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאל.

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם, אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם, לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר, אף אתה הקהה את שניו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, לי ולא לו, ואילו היה שם לא היה נגאל.

תם מה הוא אומר מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים.

ושאינו יודע לשאל את פתח לו, שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים.

יכול מראש חדש, תלמוד לומר ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.

מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו ועבשיו קרבנו המקום לעבודתו, שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים. ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק. ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרים.

ושאינו יודע לשאל את פתח לו, שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים,

והגדת לבנך יכול מראש חדש, תלמוד לומר ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.

מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו ועבשיו קרבנו המקום ב"ה לעבודתו, שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים, ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרים.

ברוך שומר הבטחתו לישראל
עמו, ברוך הוא, שהקדוש ברוך
הוא חישב את הקין לעשות כמו
שאמר לאברהם אבינו בין
הבתרים, שנאמר ויאמר לאברם
ידוע תדע כי גר יהיה זרעך
בארץ לא להם ועבדום וענו
אותם ארבע מאות שנה וגם את
הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי
כן יצאו ברכוש גדול.

היא שעמדה לאבותינו ולנו,
שלא אחד בלבד עמד עלינו אלא
בכל דור ודור עומדים עלינו
לכלותינו והקדוש ברוך הוא
מצילנו מידם.

צא ולמד מה בקש לבן הארמי
לעשות ליעקב אבינו, שפרעה
הרשע לא גזר אלא על הזכרים
ולבן בקש לעקור את הכל,

שנאמר ארמי אובד אבי וירד
מצרימה ויגר שם, מלמד שלא
ירד להשתקע אלא לגור שם
שנאמר ויאמרו אל פרעה לגור

ברוך שומר הבטחתו לישראל
עמו, ברוך הוא, שהקדוש ברוך
הוא חישב את הקין לעשות כמו
שאמר לאברהם אבינו בין
הבתרים, שנאמר ויאמר לאברם
ידוע תדע כי גר יהיה זרעך
בארץ לא להם ועבדום וענו
אותם ארבע מאות שנה וגם את
הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי
כן יצאו ברכוש גדול.

והיא שעמדה לאבותינו ולנו,
שלא אחד בלבד עמד עלינו
לכלותינו, אלא בכל דור ודור
עומדים עלינו לכלותינו והקדוש
ברוך הוא מצילנו מידם.

צא ולמד מה בקש לבן הארמי
לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא
גזר אלא על הזכרים ולבן בקש
לעקור את הכל,

שנאמר ארמי אובד אבי וירד
מצרימה ויגר שם במתי מעט
ויהי שם לגוי גדול עצום ורב.

בארץ באנו כי אין מרעה לצאן
אשר לעבדיך כי כבוד הרעב
בארץ כנען ועתה ישבו נא
עבדיך בארץ גשן.

במתי מעט, כמו שנאמר
בשבעים נפש ירדו אבותיך
מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך
כבוכבי השמים לרוב.

ויהי שם לגוי, מלמד שהיו
ישראל מצויינין שם,

גדול ועצום כמו שנאמר ובני
ישראל פרו וישרצו וירבו
ויעצמו במאד מאד ותמלא
הארץ אותם.

ורב, כמו שנאמר רבבה כצמח
השדה נתתיך ותרבי ותגדלי
ותבאי בעדי עדיים שדים נכוננו
ושערך צמח ואת ערום ועריה.

וירד מצרימה אנום על פי
הדיבור. ויגר שם מלמד שלא ירד
להשתקע במצרים אלא לגור שם
שנאמר ויאמרו אל פרעה לגור
בארץ באנו כי אין מרעה לצאן
אשר לעבדיך כי כבוד הרעב
בארץ כנען ועתה ישבו נא
עבדיך בארץ גשן.

במתי מעט, כמה שנאמר
בשבעים נפש ירדו אבותיך
מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך
כבוכבי השמים לרוב.

ויהי שם לגוי, מלמד שהיו ישראל
מצויינין שם.

גדול ועצום כמה שנאמר ובני
ישראל פרו וישרצו וירבו
ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ
אותם.

ורב, כמה שנאמר רבבה כצמח
השדה נתתיך ותרבי ותגדלי
ותבאי בעדי עדיים שדים נכוננו
ושערך צמח ואת ערום ועריה.

(ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי).

וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה.

וירעו אתנו המצרים, כמה שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ.

ויענונו, כמה שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסם.

ויתנו עלינו עבודה קשה, כמה שנאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך.

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו.

וירעו אותנו המצרים, כמו שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ.

ויענונו, כמו שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסם.

ויתנו עלינו עבודה קשה, כמו שנאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך.

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו, כמו שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה.

וישמע ה' את קולנו, כמו שנאמר וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב.

וירא את ענינו, זו פרישות דרך ארץ, כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים.

ואת עמלינו, אלו הבנים, כמו שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון,

ואת לחצינו, זה הדוחק כמו שנאמר וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם.

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו כמה שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה.

וישמע ה' את קולנו, כמה שנאמר וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב.

וירא את ענינו, זו פרישות דרך ארץ, כמה שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים.

ואת עמלינו, אלו הבנים, כמו שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון.

ואת לחצינו, זה הדוחק כמה שנאמר וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם.

ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדול ובאתות ובמפתים.

ויוציאנו ה' ממצרים, לא על ידי מלאך לא על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו, שנאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'.

ביד חזקה, זה הדבר, כמו שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבוד מאד.

ובזרוע נטויה, זו החרב כמו שנאמר וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם.

ויוציאנו ה' ממצרים, לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, שנאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'.

ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור אני ולא שרף, ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח, אני ה' אני הוא ולא אחר.

ביד חזקה, זו הדבר, כמו שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבוד מאד.

ובזרוע נטויה, זו החרב כמה שנאמר וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם.

ובמורא גדול, זה גלוי שכינה, כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך.

ובאותות, זה המטה, כמו שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות.

ובמופתים, זה הדם, כמו שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם ואש ותמרות עשן.

דבר אחר, ביד חזקה שתים, ובזרוע נטויה שתים, ובמורא גדול שתים, ובאותות שתים, ובמופתים שתים, אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים, ואלו הן: דם צפרדע כנים ערוב דבר שחין ברד ארבה חשך מכת בכורות,

ובמורא גדול, זה גלוי שכינה, כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך.

ובאותות, זה המטה, כמה שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות.

ובמופתים, זה הדם, כמה שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם ואש ותמרות עשן.

דבר אחר, ביד חזקה שתים, ובזרוע נטויה שתים, ובמורא גדול שתים, ובאותות שתים, ובמופתים שתים, אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים. ואלו הן, דם צפרדע כנים ערוב דבר שחין ברד ארבה חשך מכת בכורות.

רבי יהודה היה נותן בהם סימנים
דצ"ך עד"ש באח"ב.

רבי יהודה היה נותן בהם סימנים
דצ"ך עד"ש באח"ב.

רבי יוסי הגלילי אומר. מניין אתה
אומר שלקו המצרים במצרים
עשר מכות. ועל הים לקו חמשים
מכות. במצרים מה הוא אומר
ויאמרו החרטמים אל פרעה
אצבע אלהים הוא, ועל הים מה
הוא אומר וירא ישראל את ה' ויד
הגדולה אשר עשה ה' במצרים,
ויראו העם את ה' ויאמינו בה'
ובמשה עבדו. כמה לקו באצבע
עשר מכות, אמרו מעתה
במצרים לקו עשר מכות ועל הים
לקו חמשים מכות.

רבי אליעזר אומר, מנים שכל
מכה ומכה שהביא הקב"ה על
המצריים במצרים היתה של
ארבע מכות, שנאמר ישלח בם
חרון אפו עברה וזעם וצרה
משלחת מלאכי רעים. עברה
חאת וזועם שתים וצרה שלש
משלחת מלאכי רעים ארבע.
אמור מעתה במצרים לקו

ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות.

רבי עקיבא אומר מניין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים היתה של חמש מכות שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים. חרון אפו אחת. עברה שתיים. זעם שלש. צרה ארבע. משלחת מלאכי רעים חמש. אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות. ועל הים לקו מאתים וחמשים מכות.

כמה מעלות טובות למקום עלינו. אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו.

אלו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם דיינו.

אלו עשה באלהיהם ולא הרג בכוריהם דיינו.

אלו הרג בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דיינו.

אלו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את הים דיינו.

אלו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה דיינו.

אלו העבירנו בתוכו בחרבה ולא
שקע צרינו בתוכו דיינו.

אלו שקע צרינו בתוכו ולא ספק
צרכנו במדבר ארבעים שנה
דיינו.

אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים
שנה ולא האכילנו את המן דיינו.
אלו האכילנו את המן ולא נתן
לנו את השבת דיינו.

אלו נתן לנו את השבת ולא
קרבנו לפני הר סיני דיינו.

אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן
לנו את התורה דיינו.

אלו נתן לנו את התורה ולא
הכניסנו לארץ ישראל דיינו.

אלו הכניסנו לארץ ישראל ולא
בנה לנו את בית המקדש דיינו.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה
ומכופלת למקום עלינו.

שהוציאנו ממצרים. ועשה בהם
שפטים. ועשה באלהיהם. והרג

בכוריהם. ונתן לנו את ממונם.
וקרע לנו את הים. והעבירנו

בתוכו בחרבה. ושקע צרינו
בתוכו. וספק צרכנו במדבר

ארבעים שנה. והאכילנו את המן. ונתן לנו את השבת. וקרבתנו לפני הר סיני. ונתן לנו את התורה. והכניסנו לארץ ישראל. ובנה לנו בית הבחירה לכפר על כל עונותינו.

רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח, מצה, ומרורים.

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח, מצה, ומרור.

פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים על שם מה, על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו.

פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש היה קיים על שום מה, על שום שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים, שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו.

מצה זו שאנו אוכלין על שם מה, על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיין עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד, שנאמר

מצה זו שאנו אוכלין על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיין עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם, שנאמר ויאפו

את הבצק אשר הוציאו ממצרים
עוגות מצות כי לא חמץ כי
גורשו ממצרים ולא יכלו
להתמהמה וגם צדה לא עשו להם.
וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ
מִמִּצְרַיִם עֻגוֹת מִצּוֹת כִּי
לֹא חֲמֵץ כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם
וְלֹא יָכֻלוּ לְהִתְמַהֵּמֵה וְגַם
צִדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם.

מרור זה שאנו אוכלים על שום
מה, על שום שמררו המצרים את
חיי אבותינו במצרים, שנאמר
וימררו את חייהם בעבודה קשה
בחומר ובלבנים ובכל עבודה
בשדה את כל עבודתם אשר
עבדו בהם בפרך.

בכל דור ודור חייב אדם לראות
את עצמו כאילו הוא יצא
ממצרים, שנאמר והגדת לבנך
ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה
ה' לי בצאתי ממצרים. לא את
אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא
אף אותנו גאל עמהם, שנאמר
ואותנו הוציא משם למען הביא
אותנו לתת לנו את הארץ אשר
נשבע לאבותינו.

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל

לשבח לפאר לרומם לגדל ולהדר
ולנצח למי שעשה לנו ולאבותינו
את כל הנסים האלו והוציאנו
מעבדות לחירות ומשעבוד
לגאולה ומיגון לשמחה ומאכל
ליום טוב ומאפלה לאור גדול,
ונאמר לפניו הללויה.

הללויה הללו עבדי וכו' עד
חלמיש למעינו מים.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם
אשר גאלנו וגאל את אבותינו
ממצרים והגיענו הלילה הזה
לאכול בו מצה ומרורים כן ה'
אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו
למועדים ולרגלים אחרים הבאים
לקראתנו לשלום שמחים בבנין
עירך וששים בעבודתך ונאכל
שם מן הזבחים ומן הפסחים
שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון
ונודה לך שיר חדש על גאולתנו
ועל פדות נפשנו, ברוך אתה ה'
גאל ישראל.

להלל לשבח לפאר לרומם להדר
לברך לעלה ולקלם למי שעשה
לאבותינו ולנו את כל הנסים
האלו, הוציאנו מעבדות לחירות
מיגון לשמחה מאכל ליום טוב
ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד
לגאולה, ונאמר לפניו שירה
חדשה הללויה.

הללויה הללו עבדי וכו' עד
חלמיש למעינו מים.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם
אשר גאלנו וגאל את אבותינו
ממצרים והגיענו הלילה הזה
לאכול בו מצה ומרור. כן ה'
אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו
למועדים ולרגלים אחרים הבאים
לקראתנו לשלום שמחים בבנין
עירך וששים בעבודתך ונאכל
שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר
יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון
ונודה לך שיר חדש על גאולתנו
ועל פדות נפשנו, ברוך אתה ה'
גאל ישראל